

19. Yüzyılda Hindistan'dan Atebat'a
Gönderilen Teberrular:

“VESİKA-YI HİNDİYYE HAYIR İÇİN Mİ SİYASET İÇİN Mİ?”

*İsmail Safa ÜSTÜN**

ÖZET

İmamiye Şiası müntesipleri, saygularının bir tezahürü olarak, çağlar boyunca Atebat'ı ziyaret etmişler, buralara kıymetli hediyeler göndermişler, paralar vakfetmişlerdir. İşte bu geleneğe uygun olarak, Hindistan'daki eşraf tarafından Atebat'taki müçtehitlere “vasiyet akçaları” bırakılmış ve 19. yy.ın birinci yarısından 20. yy. ortalarına kadar düzenli bir şekilde büyük paralar gönderilmiştir. Bu paranın uzun vadede eyalet üzerinde bazı tesirleri olmuştur. Bağdat eyaletinde “pül-i hindî” olarak bilinen bu paranın, Şia'nın kurumsal yapılarının güçlenmesinde büyük katkısı olmuştur. Ayrıca, 19. yy.ın ikinci yarısından itibaren bu paranın dağıtımına İngilizlerin müdahil olması, eyalette huzursuzluğa yol açmıştır. Yüzyılın sonuna doğru, önceleri hayır amacıyla vakfedilmiş olan bu para, yüzyılın sonu itibarıyla İngilizlerin bölgedeki siyasî manevraları için bir malzeme hâline gelmiştir. Yetkililerin İngilizleri engelleyememesi, neticede eyaletteki etnik ve mezhep ayrılığının daha da derinleşmesine neden olmuştur.

Anahtar Kelimeler

Şia, Atebat, Hindistan, vasiyet akçası, Bağdat eyaleti, İngilizler.

Irak'ın güneyinde yer alan, On iki İmam'dan altısının¹ türbelerinin bulunduğu Atebat (Necef, Kerbela, Kâzımiyye ve Samarra), asırlardan beri tüm Şii dünyasının teveccühünü üzerinde toplamıştır. Şiiiler buralara ziyaret, eğitim, cenaze defni ve ticaret amacıyla gelmişlerdir. Bu nedenle de Atebat'ın Şii dünyasında dinî, siyasî ve ekonomik rolü pek fazladır.

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/isafaustun@hotmail.com

¹ Ali (ö. 661 –Necef), Hüseyin (ö. 680 –Kerbela), Musa Kâzım (ö. 799 –Kâzımiyye), Muhammed et-Takî (ö. 835 –Kâzımiyye), Ali el-Hadî (ö. 868 –Samarra), Hasan el-Askerî (ö. 874 –Samarra).

Başta Şii dünyası olmak üzere tüm Müslümanlar, sevgi ve saygılarının bir tezahürü olarak Atebat'a son derece kıymetli hediyeler göndermişlerdir². Yüzyıllar boyunca gönderilen kıymetli taşlardan buralarda hazineler oluşmuş, bunlar zaman zaman tehlikelere maruz kalmışlar, yağmalanmışlardır³.

Hindistan'dan Atebat'a Gelen Büyük Bağışlar: Vasiyet Akçası

Kıymetli taşlar ve eşyaların vakfedilmesi suretiyle gösterilen bu teveccühlerin yanı sıra, tüm Şii dünyasından fakirlere, ihtiyaç sahiplerine, talebelere ve ulemaya dağıtılmak üzere, Atebat'taki kıdemli müçtehitlere büyük miktarlarda teberrular ve "vasiyet akçaları" gönderilmiştir.

İmamiye şiasına göre zekât, humus gibi dinî-malî mükellefiyetler, *naibu'l-amm* (on ikinci imamın vekili) sıfatıyla kıdemli müçtehitlere teslim edilmekte ve söz konusu bu paralar müçtehitler tarafından yerlerine ulaştırılmaktadır. Bu sebeple, bugün de sürdürülen bir uygulamayla, kıdemli müçtehit olan merce-i taklitlerde çok yüklü paralar birikmektedir⁴. Me-

² 29 Safer 1329/15 Şubat 1326 tarihli, sadarete yazdığı bir yazısıyla Bağdat valisi, Kerbela ve Necef'te medfun İmam Ali ve Hazret-i Hüseyin ve Hazret-i Abbas'ın türbelerine hediye edilip mahfuz bulunan "âsar" ve eşyanın, Kerbela evkâf memuriyetinden tasdikli bir defterini göndererek, bu "âsar" ve kıymetli eşyanın satılarak, elde edilen gelirle sadece ziyaretçilere mahsus Necef ve Kerbela'da muntazam birer mektep ve hastahane yapılması teklifini iletmişti. Valilik tarafından her bir hediye için takdir edilmiş olan tahmini değerler liste hâlinde bu makalenin sonunda verilmiştir (14 Zilkade 1275, Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA], İrade, Dâhiliye [İ. DH], 434/28727). Defterdeki hediyelerin listesi için bk. Dilek Kaya, *19. Yüzyılda Osmanlı İdaresinde Kerbela Sancağı*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2004; Suad Mahir Muhammed, "Et-Tahafu ve'l Hedâyâ bi Meşhedî'l İmâm", *Mevsûatu'n-Necef el-Eşref, Meşhedu'l İmâm Ali*, der. Cafer Duceylî, Beyrut Daru'l Edva 1993, III, 163-446.

³ Meselâ, bu hazinelerin Vehhabî baskınları ile talan edilmesi hakkında bk. *Târîh-i Cevdet*, Matbaa-ı Âmire, İstanbul 1277, VII, 258-259. Hasen-e Fasaî, *Farsnâme-e Naserî*, (ing.trc. "History of Persia Under Qajar Rule", Herbert Busse), USA, 1972, s. 103.

⁴ On ikinci İmam'ın yokluğunda -zekât, humus, vb. paraların toplanması dâhil-fukahanın yetkisine dair Şii fıkıh literatüründen güzel bir özet için bk. Ayetullahî'l Uzma Muntazerî, *Mebani-yi fikhî Hükümet-i İslâmî* (Farsça tercüme ve tahkik Muhammed Salavatî), İntişarat-ı Kayhan 1367, I, 9-76. Ayrıca bk. Norman Calder, "Zakat in Imamî-Shi'i Jurisprudence", *BSOAS*, , 1981, XLIV, 468-80.

selâ, 19. yüzyılın büyük müçtehitlerinden Murtaza Ensarî'de (1799-1864)⁵ yıllık 150-200 bin tuman (yaklaşık 9.000 paund) birikmekteydi. Aynı dönemlerde İran'ın yıllık gelirinin, 1851-52 yılında 3.200.000 tuman, 1867-68 yılında ise 4.900.000 tuman olduğu göz önünde bulundurulduğunda, Ensarî'de ne kadar büyük miktarda paranın toplandığı ortaya çıkar.⁶

Müçtehitler, bu parayı sorumlu oldukları medreseler ile kütüphanelerini idame ettirmek ve talebelerinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere kullanırlar. Aynı şekilde, İran'ın en nüfuzlu müçtehitlerinden olup, otuz yıl Necef'te ikamet ettikten sonra, 1873 yılında Samarra kasabasına yerleşmiş olan müçtehit Mirza Hasan Şirazî'ye (1815-1895)⁷ her sene Hindistan'dan "10 bin liradan fazla tahsisat" geldiği gibi, İran'dan da yüklü miktarda para ulaşmaktaydı. Bu tahsisat ve meblağ ise "Necef, Kerbela, Samarra ve Kâzımeyn'de bulunan Şii ahund ve talebelerin maaşatıyla ve Şii mezhebinin ilerlemesi ve aşayir-i 'urbanın ezhan ve akaidini tesmim için her tarafa birer suret-i mahsusada gönderilmekte olan ahundların masarîf-i lazımelelerine" sarf edilmekteydi.⁸

BOA'daki muhtelif evraklardan, 19. yüzyıl boyunca Atebat'taki müçtehitlere kuzey Hindistan'dan çok büyük miktarlarda paraların gönderildiği müşahede edilmektedir.⁹ Hindistan'daki vasiyet akçasının geldiği yer olan Kudh (Avadh), 19. yüzyılın başları itibarıyla Şii medreselerin güçlendiği bir yerdi. Başkenti Leknev, Hindistan'daki en büyük Şii merkezi

⁵ Murtaza Ensarî, tüm Şii dünyasının merce-i taklidi idi. Günümüzde Şii Medreselerin temel kitaplarından "*El-mekâsib*" ve "*el-Ferâid el-Usûl*" kitaplarının müellifidir.

⁶ Meir Litvak, *Shi'i Scholars of Nineteenth-Century Iraq, The Ulama of Najaf and Karbala*, England 1998, s. 36.

⁷ Murtaza Ensarî'nin talebesi olan Şirazî, kendi zamanının tek merce-i taklidi idi. İran'daki 1891 yılı tömbeki krizine yol açan fetvayı da o vermişti. Yirminci yüzyılın başındaki kıdemli müçtehitlerin çoğu onun talebesiydi.

⁸ 9 Cemaziyelahir 1310, BOA, Yıldız Mütenevvi Maruzet Evrakı (Y. MTV), 73/71.

⁹ 13 Cemaziyellevvel 1331, BOA, Dâhiliye Nezaret Evrakı, İdare Kısmı (DH. İD), 84/12. Osmanlı devletinde kullanımında olan yabancı paralardan "Hindistan rupisi"nin girişi, Hindistan'dan Atebat'a gelen ziyaretçilerin beraberlerinde getirdikleri paralar vasıtasıyla olmuştur (Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 238). Bu makalede görüleceği üzere, rupinin Atebat'a girişinde Hindistan'daki varlıklı Şiiilerin Atebat'a göndermiş oldukları büyük miktarlardaki teberuların da büyük katkısı olmuştur.

hâline gelmişti.¹⁰ Bunda, Nevab (Arapça *Nüvvab*, Farsça *Nevvab*) Âsafu'd-Devle (1775-1779)'nin yüksek rütbeli memurlarının katkıları olmuştu.¹¹

Kuzey Hindistan'ın Atebat'a olan büyük miktarlardaki teberru teveccühünün, 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başladığı ve Atebat'a ziyaretler vesilesi ile gerçekleştiği görülmektedir. Seyyid Ali Dildar Nâsirâbadî (1752-1820) isimli genç bir talebe 1779 yılında, Nevab Âsafu'd-Devle ve veziri Hasan Rıza Han'nın zamanında, Kudh'un başkenti Leknev'den iki yıllığına Atebat'a gelmişti. Seyyid Ali Dildar, burada Aga Muhammed Bâkır Behbehânî'den (1706-1792)¹² ders aldı. Ahbarî iken,

¹⁰ Mir Muhammed Saadet Han (1722-39) tarafından kurulan Kudh (Avadh) Nevablığı, Timur'un soyundan olan Babürlülerin 18. yüzyılın başında zayıflamasıyla Hindistan'da beliren devletlerden birisiydi. Kudh, 1818 yılı itibarıyla kuzey Hindistan'daki devletlerin en zengini hâline geldi. Üç tarafı İngiliz bölgeleriyle çevirili idi. Dördüncü taraf ise Nepal sınırı idi. Toprakları pek verimli olan bu devletin başkenti Lecknev idi.

Siyasî olarak Kudh, İngilizlerin güvenliği açısından 1776 tarihinden itibaren fevkalâde önem arz eden tampon bölgeydi. Burası, İngilizlerin diğer Hindistan devletleriyle ilişkilerini geliştirmesine katkıda bulunan ve East India Company'nin malî zorluklarını göğüsleyen bir yerdi. 1798 ve 1801 yıllarındaki anlaşmalarla egemenliğini İngilizlere kaptırmıştı. Dış ilişkileri, başkentteki İngiliz konsolosu düzenlemekteydi. Konsolos'un giderek müdahil olması devletin işlerini daha da karmaşık hâle getirmişti. Nevab Saadet Ali'nin yerine 1814 yılında geçen oğlu Gâziüddin Haydar üzerinde konsolos tam bir tahakküm kurmuştu. Konsolosluk devlet içinde devlet idi. Neticede ikili bir hükümet şekli oluşmuştu. 1818 yılında İngilizlerin teşvikiyle tam bağımsızlık ilan edildi ve Gâziüddin Haydar padişah ünvanını aldı, kendi adına para bastırdı. 1818-1856 Kudh tarihi, İngiliz konsolosluğunun sayısız bahanelerle müdahale ederek bağımsızlığını gitgide yitirdiği bir tarihtir. Haydar'dan sonra yerine geçen Nasıruddin (ö. 1837) de para bastırdı. Paraların üzerinde "Mehdi'nin nâibi Sultan Nasıruddin Haydar" ifadesi yer alıyordu. Bunu amcası Muhammed Ali Şah (ö. 1842) takip etti. Onun da yerini alan Emjad Ali Şah (ö. 1847) zamanında, önemli bir değişiklik oldu. Babürlüler geleneğine uygun olarak saltanatta, Sünnî fıkıh yerleşik idi. Fakat bu dönemde, Sünnî hukukun yerini Şii fıkhı aldı. Şii bir müftü tayin edildi. Kudh nevaclarının sonuncusu, 1856 senesinde İngilizler tarafından tahtını terke zorlanan Vacid Ali Şah oldu (*A Comprehensive History of India*, ed. K.K. Datta, XI, 35-69; Moojen Momen, *An Introduction to Shii Islam, The History and Doctrines of Twelver Shi'ism*, Yale University Press, s. 145).

¹¹ Saiyid Athar Abbas Rızvi, *A Socio-Intellectual History of The Isna Ashari Shi'is in India (16th to 19th century)*, Australia 1986, s. 76.

¹² Ahbarîlere karşı Usûlî ekolün üstünlüğünü sağlayan kişi olarak Behbehânî, Şii düşüncesinde bir dönüm noktasıdır.

Usûlî ekolü¹³ benimsedi. Döndüğünde bölgede Cuma imamı oldu ve usûlî propagandaya koyuldu.¹⁴ Bu bağ sayesinde 1780'lerin sonlarında vezir Hasan Rıza Han, Fırat'tan Necef'e su getirecek bir kanal inşası için Bağdat valisini ikna etmek üzere 500.000 rupi ve kıymetli hediyelerle Hacc-ı Kerbelâî Muhammed Tahranî adında Kalkütalı bir tüccarı gönderdi. Ziyaretçilere ve burada yaşayanlara kolaylık sağlamak üzere başlanan bu proje 1793 yılında tamamlandı. Kanal, hayır sahibine atfen, *Âsafıyye*, ya da *Hindiyye* olarak isimlendirildi.¹⁵

Bundan ayrı olarak, Kudh nevablığının Kûfe'de 1786 yılında yeniden yaptırdığı bir mescit bulunmaktaydı. Ayrıca Hindistan'dan gelen ziyaretçiler için bir han ve 700 adet el yazması bulunan bir kütüphane kurulmuştu. Bilahare Nevab Âsafu'd-Devle Atebat'taki müçtehitlere 200.000 rupi daha göndermişti.¹⁶ Âsafu'd-Devle'nin annesi ve Gaziüddin Haydar'ın babaannesi Baha Begüm de dini faaliyetlerin büyük hamilerindendi. Kendi gelirinden Necef ve Kerbela için 100.000 rupi vakfetmişti.¹⁷ 1795-98 yıllarında vezir Hüseyin Han Keşmirî, büyük müçtehit Behbahanî'nin halefi Aga Seyyid Ali Tabatabaî'ye, Kerbela'daki fakara ve ulemaya dağıtılmak üzere büyük miktarlarda paralar göndermişti. Bu paraların transferini de yine tüccarlar yapmaktaydı.¹⁸

Kudh'tan Atebat'a yapılan büyük miktarlardaki bu para yardımları 1815 yılına kadar devam ettiği görülmektedir. Meselâ 1815 Aralığında Gaziüddin Haydar (ö. 1827) da,¹⁹ İngiliz hükûmeti vasıtasıyla Atebat'a 100.000 rupi göndermişti. Bilahare, 1816 yılında -yapımından 25 yıl sonra-Hindiye kanalının bakımı meselesi ortaya çıktığında, Nevab Gaziüddin

¹³ Şii fıkhnın tek kaynağı olarak hadisleri (ahbar) kabul eden ekol, Şii düşüncesinde Ahbarilik olarak bilinmektedir. İctihadi ve etrafındaki birtakım prensipleri Şii fıkhnın kaynakları arasında gören ekol de Usûlî ekol olarak adlandırılmıştır.

¹⁴ Juan R. I. Cole, "Indian Money and The Shrine Cities of Iraq, 1786-1850", *Middle Eastern Studies*, 22/4, (October, 1986), s. 461-80.

¹⁵ Cole, "Indian Money", s. 461-80; Saiyid Athar Abbas Rızvi, *A Socio-Intellectual History*, s. 76.

¹⁶ Cole, "Indian Money", s. 461-80.

¹⁷ Saiyid Athar Abbas Rızvi, *A Socio-Intellectual History*, s. 80.

¹⁸ Cole, "Indian Money" s. 461-80.

¹⁹ Gâziüddin Haydar (ö. 1827) 1814 yılında Nevablığın başına geçmiş ve 1818 yılında Babürlülerden bağımsızlığını ilan etmişti.

Haydar kanalı kazdırtmak suretiyle temizletmeye teşebbüs etmişti. Çünkü bakım yapılmadığı için kanal zamanla dolmuştu. Fakat, kanalın faal olması sadece Memluk paşalarına bağlıydı. Bağdat valisi Davud Paşa (1817-1831) da bu işin siyasî ve ekolojik tesirlerinin farkında olduğu için ağır şartlar ileri sürmüştü. Paşa, projeden sadece Şiilerin değil, diğer gurupların da eşit olarak faydalanmasını istiyordu. Nevab da buna pek yanaşmamıştı.²⁰

Muhtemelen East India²¹ Şirketinin Kudh nevablığından zorla borç alması nedeniyle, Atebat'a gönderilen miktarlar bilahare azalmaya başlamıştı. Çünkü, önceleri devlet destekli özel bir teşebbüs iken, giderek endüstriyel emperyalizmin yayılmasına alet olarak kullanılmaya başlayan East India Şirketi Nepal'da 1814-16 yıllarında masraflı bir savaşa girişmişti. Bu maksatla Genel Vali Lord Amherst (1823-28), 1819 yılında Gaziüddin Haydar'dan 10.000.000 rupi borç istemişti. Aralarındaki anlaşmaya göre bu borçlanmanın, faiz ödemeleri olmakla beraber, geri ödemesi olmayacaktı. Yani, Kudh Nevabları bu parayı geri almayacaklardı. Ayrıca faiz gelirine de karışmayacaklardı. Dört ay sonra aynı şartlarda ikinci 10.000.000 rupilik bir borç daha vermeye razı olan Haydar, bu defa da 1825 yılında % 5 gibi düşük bir faiz karşılığında üçüncü bir 10.000.000 rupi borç vermek zorunda kalmıştı. Faiz ödemeleri eşraf ve saraydaki akrabalara yapılacaktı. Bu konuda İngilizler garanti vermişlerdi. Mayıs 1826 yılında şirket Nepal savaşında son bir hamle için 5.000.000 rupi daha borç talep etmişti.²²

Gaziüddin Haydar'ın etrafı için tanzim ettirdiği 17 Ağustos 1825 tarihli hukukî anlaşmaya göre, East India şirketine verilen borcun faizinden Nevab'ın hanımlarına yıllık 120.000 rupi ödenecekti. Vefatları hâlinde hanımlar bu ayrılan miktarın üçte birini dilediklerine vasiyet edebilecek-

²⁰ Cole, "Indian Money", s. 461-80.

²¹ İngiltere, 18. yüzyılın sonlarından itibaren East India Company vasıtasıyla Hindistanla ticarî ilişkilere girmişti. Şirket zamanla İngiltere'nin Hindistan'da siyasî aracı hâline geldi. Önceleri ticarî ilişkiler peşinde olan İngiltere 19. yüzyıl başlarından itibaren Hindistan'ı siyasî olarak ele geçirmeye yöneldi ve yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla burasını tamamen eline geçirdi.

²² Cole, "Indian Money", s. 461-80; Saiyid Athar Abbas Rızvi, *A Socio-Intellectual History*, s. 80. 1825, 1826, 1827 tarihlerinde üç parti hâlinde gönülsüz olarak İngilizlere borç vermeye zorlanmıştı (*A Comprehensive History of India*, XI, 35-69).

lerdi. Kalan üçte ikisi ise Necef ve Kerbela müçtehitleri arasında paylaşılacaktı. Vasiyette bulunmamaları hâlinde ise müçtehitler yıllık 120.000 rupinin tamamını alacaklardı. Böylece, kendisine vasiyet akçası bırakılan bu hanımlar vefat ettikçe, bu miktarlar Atebat'a gönderilmeye başlanmıştı. Yani, Haydar, Atebat'a hanımları vasıtasıyla, dolaylı bir şekilde vasiyette bulunmuştu. Böylece, Atebat'taki önde gelen müçtehitler, Bağdat'ta "pûl-i hindi" olarak bilinen büyük gelir elde ediyorlardı.

Bundan ayrı olarak, yine birtakım paralar gönderilmeye devam etmişti. Meselâ, Gaziüddin Haydar'ın yerine geçen oğlu Nasıruddin Haydar 1820 ve 30'larda bölgedeki bir hastahaneye para göndermişti. Keza, yine Kudh kaynaklı daha küçük meblağlar da bölgeye akmaya devam ediyordu. Muhammed Ali Şah (Haydar'ın kardeşi) 1841 yılında, yıllık 12.000 rupi faiz gelirini, her birine aylık 5 rupi olmak üzere, Irak'taki 200 Hindistanlı Şii'ye dağıtılmasını vasiyet etmişti. Bu vasiyet akçası da Bağdat'taki İngiliz konsolos vasıtasıyla Kerbela ve Necef'teki önde gelen iki müçtehide teslim edilmekteydi.²³

BOA'da ise, Sultan Gaziüddin Haydar'dan evvelki döneme ait para trafiği ile ilgili bir malûmata tesadüf edilmemiştir. Yalnızca, 1842 yılında Kerbela'yı muhasara eden Necip Paşa, kasabayı çevreleyen surların, Vehhabilerin yağmalamasından sonra Hindistan'dan gelen paralarla inşa edildiğini söylemektedir.²⁴ Hindistan'dan gelen para, otoritelerin 19. yüzyıl sonlarına kadar pek dikkatlerini çekmemiş olabilir. Muhtemelen bölgede İngiliz tehdidinin artmasının da neticesi olarak, BOA'daki 19. yüzyıl sonu, 20. yüzyıl başı tarihli evraklar Hindistan'dan gelen paralardan bahsetmektedir. Evraklarda "vasiyet akçası" olarak bildirilen bu paraların birimi bazen lira ve bazen de "ruble" olarak geçmektedir. Bu paralar daha ziyade Haydar'ın 1825 yılında İngilizlerle girdiği borç-faiz ilişkileri ile alakalı paralar olduğu görünmektedir.

²³ Hindistan ile Atebat'ın irtibatını sağlamış olan Seyyid Dildar Ali, Avrupalılara verilen borcun faizinin alınması konusunda uyarılarda bulunmuştu. Fakat oğlu Seyyid Muhammed Nasırabadi, müşriklerden faiz alınabileceğini, hıristiyan ve yahudilerden alınması konusunda ise farklı görüşlerin bulunduğunu, fakat kendisinin hıristiyanlara faiz uygulanabileceği kanaatinde olduğu şeklinde fetva vererek meseleyi halletti (Cole, "Indian Money", s. 461-80).

²⁴ İsmail Safa Üstün, *Osmanlı-İran Münasebetlerinde Kerbela Kasabası, BOA Mesail-i Mühimmeye Göre 1843 Yılı Kerbela Olayları*, Yayınlanmamış Çalışma, İstanbul 2001.

Evraklarda görüldüğü kadarıyla, Hindistan'dan gelen yardımların en büyük ve sürekli olanı Gaziüddin Haydar'ın hayır olarak vasiyet ettiği yüklü miktardaki meblağdır. Yine bu evraklara göre, Sultan Gaziüddin Haydar 1825 yılında İngiliz devletine 50 milyon rupi borç vermiş, bu borcun yıllık % 5 faizinin bir kısmı (120.000 rupi), dağıtılmak maksadıyla Atebat'taki müçtehitlere tahsis etmişti.²⁵ BOA'daki evraklarda bu konuyla ilgili farklı bilgiler bulunmaktadır. Buna göre, Hindistan'da bulunan zengin Şiilerden vefat eden pek çok kimsenin Atebat-ı aliyat'taki müçtehitlere verilmek üzere İngiltere bankasına terk ettikleri miktar "3.000.000 lirayı geçmekte" ve bunun aylık "neması" 35.000 lirayı bulmaktaydı.²⁶ Bundan başka, yine evraklara göre, vefat etmiş olan Hindistan zenginlerinden bir kişi de "neması Kerbela ve Necef'teki Caferiyyu'l-mezhep Osmanlı, İranlı ve Hindistanlı müçtehitler ile fukaraya dağıtılmak üzere" Hindistan bankalarına büyük bir meblağ bırakmıştı. Bu meblağın da senelik faizi 8.000 lirayı bulmaktaydı. Keza yine aynı evrakta, "Hindistan İslam hükümdarlarından birkaç aile" tarafından Atebat'taki fukaraya dağıtılmak üzere aylık 10 bin rupi tahsis edildiği ifade edilmektedir.

Netice itibarıyla, BOA'daki bu evraklara göre de, Haydar'ın Atebat'a tahsisatta bulunduğu anlaşılmaktadır. Buna göre, Gaziüddin Haydar, zevcelerine ve "makam-ı mübareke-i şühedaya" yüklü bir meblağ ayırmıştı. Bu meblağ üçe ayrılmıştı. Üçte biri Necef-i eşref'e ve diğer üçte biri Kerbela-yı mualla'ya, sonuncu üçte bir hisse de zevcelerine tahsis edilmişti. Zevcelerin vefat etmeleri hâlinde kendilerine tahsis edilen hissenin ne yapılacağı da vasiyetnamede belirlenmişti. Buna göre, vefat eden zevcelerin faiz geliri de sarf edilmek üzere Kerbela ve Necef'e gönderilecekti. Görüldüğü üzere BOA evraklarına göre Haydar'ın Atebat'a vasiyeti İngiliz arşivlerinde belirtildiği gibi dolaylı değil, doğrudandı. Dolayısı ile

²⁵ 13 Cemaziyelevvel 1331, BOA, DH. İD, 84/12.

²⁶ 13 Cemaziyelevvel 1331, BOA, DH. İD, 84/12. Bu belgedeki abartılı gibi görünen "3.000.000 lirayı geçmekte olan" miktar, esasında Haydar'ın Atebat için ayırdığı parayı değil, İngilizlere verdiği toplam borç olan -İngiliz arşivlerine göre- 35.000.000 rupinin lira karşılığı olmalıdır. "3.000.000 lirayı geçen" bu miktarın aylık neması 35.000 lirayı bulduğuna göre, -belgenin verdiği bu bilgilere dayanarak- Haydar'ın İngilizlere verdiği borcun faiz oranını da tahmin edebiliriz ki, bu faiz oranı da aylık %3,5 gibi bir rakam olmalıdır. Bundan da anlaşılıyor ki, Haydar'ın İngilizlere verdiği bu borcun faiz gelirinin çok cüz'î bir kısmı (senelik 120.000 rupi, 12.000 sterlin ya da 13.000 lira) Atebat'a vasiyet akçası olarak ayrılmıştı.

vasiyet akçası hukukî düzenlemenin tanzim edildiği 1825 yılından itibaren Atebat'a gelmeye başlamıştı.

Zevcelerden, birincisi olan Sultan Mübarek Begüm, 29 Haziran 1849 (9 Şaban 1265) tarihinde vefat etmişti. "Müteveffa Mübarek Begüm emvalinden olup mütemadiyen ve münhasıran Atebat-ı aliyat'a sarf edilmesi vasiyetleri muktezasından olan nukud 6.666 rupi 2 kuruş paradır" ki, vefat tarihlerinden bu dilekçenin yazıldığı zamana (yaklaşık bu hanımların vefatlarından bir buçuk sene sonrasına) kadar teşkil ettiği (on beş aylık biriken) yekûn 100.222 rupiyi bulmaktaydı. Bunun yarısı, 50.111 rupi "Ravda-i seyyidu's-şüheda aleyhi's selam" a ve diğer yarısı da, "Necefu'l-Eşref Cenab-ı İmam" a aitti.

Gaziüddin Haydar'ın ikincisi zevcesi olan Sultan Meryem Begüm ise, Zilkade 1266 da vefat etmişti. Bunun da Sultan Gaziüddin tarafından kendisine tahsis edilen emvalinden kalan ve "mütemadiyen ve müstemirren ravdat-ı aliyat" a vasiyet kılınan meblağ da 1.666 rupi iki kuruş 8 paraydı. Vefatı tarihinden itibaren on yedi ay boyunca biriken miktar 29.722 rupi kadar bir yekûn teşkil etmekteydi. Bu durumda her iki zevcenin de, her ay için "ravda-yı mutahhara-yı seyyidu's-şüheda ve imam-ı murtaza aleyhime's-selam" a tahsis ettikleri mebalîğ 4.166 rupiyi bulmaktaydı.²⁷ Ayrıca, bu büyük meblağların yanı sıra, Atebat'a gönderilen küçük, fakat sürekli gönderilen yardımlar da mevcuttu.²⁸ Kerbela ve Necef'teki kutsal yerlerin kilitdarlarına ve görevlilerine büyük paralar verilmekteydi. Bunların çoğu Hintli ailelerce bağışlanmaktaydı.²⁹

Hindistan'dan gelen bu meblağların toplamı hakkında kesin bir rakam telaffuz etmek pek mümkün görünmese de, sultanların, yüksek rüt-

²⁷ 13 Cemaziyelevvel 1331, BOA, DH. İD, 84/12.

²⁸ Meselâ, Bağdat polis müdüriyyetine, yazılan bir yazıda, Samarra kasabası polis komiseri Tevfik Efendi mahdumu namına Hindistan şehzadelerinden Begum Sahib Kadın tarafından hediye olunarak verilen iki liranın muma ileyh tarafından kabul edilmeyerek, muşarun ileyhanın oradan mezarını iadesine de imkân bulunamadığı cihetle, meblağı mezkurun tayyare ianesi olarak memuriyetiniz vasıtasıyla emniyet-i umumiye idaresine irsal edildiği, ... ve vilayet polis mürettebatı namına irsal olunan iki bin altı yüz on buçuk gurus tayyare ianesinin esamî defteri henüz gönderilmemesinden naşi mebusu anı iki liranın irsalatı..." (15 Receb 1330, BOA, Dâhiliye Tahriirat Kalemi [DH.EUM.THR], 78/30).

²⁹ J. G. Lorimer, *Delilu'l-Haliç, (el-Kısmu't-Tarihî)*, Katar t.y., IV, 2360. İngiliz arşiv belgelerinden derlenmiş olan bu kitap İngilizce'den (*Gazetteer of the Persian Gulf*, publ. Government of India, 1908-1915) Arapçaya tercüme edilmiştir.

beli memurların ve eşrafın 1825 yılına kadar hayır maksadıyla Atebat'a gönderdiği miktarın yaklaşık 1.500.000 rupiye ulaştığını tahmin edebiliriz.³⁰ Fakat, bu miktar İngilizlere verilen borç karşılığı elde edilen ve Atebat'a gönderilen yıllık 120.000 rupi faiz gelirinin yanında çok küçük kalmaktadır. Kesintisiz bir şekilde ödenen bu faiz geliri, İngilizlerin Irak'ı işgal ettikleri dönemde de sürmüştü ve 1953 yılına kadar devam etmişti.³¹ Çok kaba bir hesapla, yaklaşık yüz yıl boyunca bu faiz gelirinden yıllık her sene 120.000 rupi gibi bir miktarın Atebat'a ulaştığını kabul ettiğimizde, toplam meblağ 12 milyon rupiyi bulmaktadır. Yukarıda tahmini olarak hesap edilen 1.500.000 rupiyi de ilâve ettiğimizde bu kez karşımıza 13.500.000 rupi çıkmaktadır. Litvak da, 1850-1903 yılları arasında Necef ve Kerbela'ya Hindistan'dan gelen paraların 6.000.000 rupiden fazla olduğunu tahmin etmektedir.³²

19. yüzyıl ortalarında on rupi resmi kurla bir İngiliz sterline eşitti. Bu hesaba göre 1850'ler itibarıyla ulemanın eline sadece vasiyet akçası olarak yıllık 12.000 İngiliz sterlini geçmekteydi. Aynı dönemlerde bir İngiliz sterlini 110 kuruş yaptığına göre,³³ 12.000 sterlin 13.200 lira etmektedir. Buna göre, aşağı yukarı yüzelli yıl boyunca Atebat'a geldiğini tahmin ettiğimiz 13.500.000 rupinin karşılığı da, 1.350.000 sterlin tutmakta, bunun da lira olarak karşılığı 1.387.000 lira olmaktadır.³⁴ Bu

³⁰ Nakash da bu meblağın bir milyon rupiden fazla olduğunu tahmin etmektedir (Yitzhak Nakash, *The Shiis of Iraq*, Princeton University Press 1994, s. 211)

³¹ Nakash, *The Shiis*, s. 224-229.

³² Meir Litvak, "A Failed Manipulation: The British, the Oudh Bequest and the Shi'i 'Ulama' of Najaf and Karbala", *British Journal of Middle Eastern Studies*, XXVII/1 (May 2000), s. 69-89. Maalesef bu çalışmayı tamamladıktan sonra elde ettiğim bu makale İngilizlerin kendi siyasî amaçları için vasiyet akçasını nasıl kullandıklarını gayet iyi ortaya koymaktadır.

³³ Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi*, s. 226.

³⁴ Osmanlı devletinin bazı yıllardaki ihracat gelirleri rakamları, Atebat'a gelen 1.387.000 liranın ne değer taşıdığı hakkında bir fikir verebilir. 1878-79 yılı Osmanlı devleti ihracat geliri 8.396.000 lira; 1907-8 yılı Osmanlı devleti ihracat geliri 19.213.000 lira idi (Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, *History of The Ottoman Empire and Modern Turkey*, Cambridge University Press 1977, II, 239).

Mukayese için bir başka örnek de, bir arşiv belgesindeki bir müderrisin maaşına dair verilen malûmat olabilir. Buna göre, eyalette bir baş müderrisin aylık maaşı bin beş yüz kuruş, bir müderrisin maaşı 500 kuruş ve bir talebenin aylık maaşı ise 60 kuruş idi (09 Cemaziyelahir 1310, BOA, Y. MTV, 73/71).

rakamlar Atebat'taki ulemanın eline ne kadar büyük miktarlarda paralar geçtiğini göstermektedir.

Burada dikkat çeken bir husus da Hindistan'dan Atebat'taki müçtehitlere gönderilen yıllık 120.000 rupi miktarın tek başına Murtaza Ensarî'de toplanan ve büyük kısmı İran'dan gelen yıllık 9.000 sterlinden daha fazla olmasıdır. Başka bir ifade ile tek başına Hindistan'dan gelen vasiyet akçası, İran'dan gelen paradan daha fazla idi. Netice itibarıyla, her iki coğrafyadan gelip Atebat'taki ulemanda toplanan paranın yekününün yıllık 20.000 sterlin (yaklaşık 22.000 lira) civarında büyük bir miktar olduğunu söyleyebiliriz.

Vasiyet Akçasının Yerlerine Ulaşma Şekli

Bu kadar büyük miktardaki meblağların yerine ulaştırılması başlı başına bir konu olarak görünmektedir. Başlangıçta, doğrudan Atebat'taki ulemaya ulaşan bu para konusunda, hayır sahipleri ile hayır paralarını kabul edenler arasında bir aracı yoktu. Hindistan'dan gelen teberrular önceleri tüccarlar vasıtasıyla Atebat'a ulaştırılmakta, dil ve kültürel açıdan daha yakın görülen İranlı ulemaya teslim edilmekteydi.

Fakat, Hindistan'dan Atebat'a bir buçuk asır boyunca gönderilen bu paraların yerine ulaşma şeklinde bazı değişimler oldu. Bu değişimin, İngilizlerin faiz gelirinin dağıtımını üstlenmesiyle başladığı görülmektedir. Söz konusu bu para İngiliz konsolosluğu vasıtasıyla Atebat'taki müçtehitlere teslim edilmekteydi. Ulema daha yüzyılın birinci yarısında Kudh nevablığından gönderilen paraların ulaştırılmasında İngilizlere bağımlı hâle gelmişti.

1825 anlaşmasına göre vasiyet akçasının müçtehitlere teslimi gerekirken, zaman içerisinde Bağdat'taki İngiliz konsolosluğu paranın teslim ve tasarrufu konularında müdahil olmak istemiş, anlaşmanın dışına çıkan uygulamalara sapsmıştı. Bunda parayı teslim alan müçtehidin vasfı ve bu parayı tasarruf şekli kadar, bölgedeki İngiliz politikalarının da tesiri vardı. Zaman zaman müçtehitler parayı teslim alma konusunda kendilerinin daha kıdemli olduklarını iddia ederek birbirlerini şikâyet ediyorlardı. Diğer taraftan paranın tasarrufu konusunda herhangi bir kısıtlama olmamakla beraber, müçtehitlerin bu paraları kendilerine aitmiş gibi görmeleri ve suiistimalleri başka şikâyet konusu idi. Tüm bu şikâyetler de İngiliz

hükûmetine ve Hindistan valiliğine iletiliyordu. Böylece de İngilizler bu meseleye müdahil olma fırsatı elde etmiş oluyorlar ve bu fırsatı gayet iyi değerlendiriyorlar, parayı kendi politikaları doğrultusunda kullanmanın yolunu arıyorlardı. Diğer taraftan, 1825 anlaşmasının muhtelif dillerde tercümelerinde farklılıklar olması da İngilizlerin bu meseleyi istismarına daha geniş imkân sağlıyordu. Fakat, baştan beri vasiyet akçası idaresinde sorumluluk almaya çalışan İngilizler için bu durum birtakım problemleri de beraberinde getirmeye başlamıştı.

1843 yılında Kudh Nevablığının vasiyet akçası temsilcisi usûlilerden İbrahim Kazvinî³⁵ hakkında şikâyetler fazlalaşınca, temsilcilik elinden alınmıştı.³⁶ Daha 1844 yılında Bağdat'taki İngiliz konsolosu, Hindistan genel valisine gönderdiği bir mektupla, Kudh nevvabının Atebat'a gönderdiği vasiyet akçasının yerinde kullanılmadığını, çok küçük bir kısmının hayır maksadıyla dağıtıldığını bildirmişti.

Diğer taraftan, Hindistan'dan gelen bu büyük miktarlardaki paranın paylaşımı da Atebat'ta şia'nın ahbarîlik, usûlîlik ve şeyhiyye ekollerine mensup müçtehitler arasında büyük çekişmelere yol açıyordu. Fakat parayı genellikle usûlîlerin alması, neticede Atebat'ta bu ekolün gücünün artmasına yol açmıştı.³⁷

Muhtemelen bu tür sıkıntıları da gidermek amacıyla, müçtehitler, daha alt seviyedeki ulema, İranlı ve Arap öğrenciler, türbedarlar ve fakirler arasında bir denge sağlamak üzere, 1852 yılında İngiliz konsolos Sir Henry Rawlinson, Murtaza Ensarî ile Necef'te vasiyet akçasının dağıtım şekli konusunda bir anlaşma yapmıştı. Dağıtım konusunda Ensarî son söze sahipti. Neticede vasiyet akçasının dağıtımını konusunda Murtaza Ensarî hakkında hiçbir şikâyet olmamıştı. Dağıtım konusunda adil idi. Fakat, birtakım sıkıntılar yaşanmış olmalı ki, Murtaza Ensarî, bir süre sonra dağıtım işinden kendi isteği ile ayrılmıştı.³⁸

³⁵ 1843 yılı Kerbela olayları esnasında İbrahim Kazvinî, Seyyid Kazım Reştî ile birlikte olayların yatışması konusunda arabuluculuk yapmışlardı (İ. S. Üstün, *Osmanlı – İran Münasebetlerinde Kerbela Kasabası*).

³⁶ Cole, "Indian Money", s. 461-80. Dikkat edilirse 1843 yılında vasiyet akçası Atebat'a gelmektedir. Demek ki, İngiliz arşivlerine göre de Haydar'ın vasiyeti hanımlarının vefatlarına bağlı olarak dolaylı değil, doğrudandır.

³⁷ Cole, "Indian Money", s. 461-80.

³⁸ Litvak, *Shi'i Scholars*, s. 75.

Vasiyet akçasının evveliyatından bahseden BOA'daki evraklara göre de, bir asırdan fazla bir süre içinde, vasiyetin dağıtım şeklinde dönem dönem farklılıklar olmuştur. Bu evraklardaki vasiyet akçası hakkındaki bilgiler dağınık bir hâldedir. Bu evraklara göre, önceleri "Hindistan'daki İngiltere bankalarına yatan bu para konsoloslara gönderilmekte, konsololar da parayı müçtehitlere teslim etmekteydi".

Bilahare bu iş bir esasa bağlanmıştı. 64 sene önce (1850) İngiliz konsolosu, Hindistan zenginlerince gönderilen paranın nasıl dağıtılacağına dair Mirza Ali Nakî Tabatabaî'ye yazılı bir vesika vermişti.³⁹ Buna göre söz konusu para Bağdat'taki konsolosluk vasıtasıyla Necef ve Kerbela ulemasına taksim edilecekti. Vasiyet olunan bu meblağ Necef'te Murtaza Ensarî ile Kerbela'da Ali Nakî arasında taksim olunmuştu. Ayrıca, dağıtılacak aylıklar kayda geçilecek ve bir defter hâlinde konsoloslara verilecekti.

BOA'da tesadüf edilen evraklar, konsolos Newmarch'ın 1902 yılındaki yeni birtakım girişimlerine kadar, İngilizlerin vasiyet akçasının idaresine müdahaleleri hakkında pek malûmat vermemektedir. Hâlbuki, bu vakte kadar İngilizler vasiyet akçasının dağıtılmasına defalarca müdahale etmişlerdi. 1860 yılı civarında tereke idaresi konusunda konsolos Rawlinson tarafından birtakım değişiklikler daha yapılmıştı. Yapılan bu değişiklik ana hatları itibarıyla 1902 senesine kadar devam etmişti. Bu yeni değişikliğe göre, 1825 anlaşmasına aykırı olarak vasiyet akçası hissesinden üçte biri (aylık 3.000 rupi) ayrılarak Atebat'taki Hindistanlılar için bir fon teşkil edildi. Bu maksatla, hem Kerbela ve hem de Necef'teki dağıtım için Kerbela eşrafından bir Hintli tayin edildi. Aynı şekilde Kazımiyye için de birisi atandı. Geri kalan üçte iki hisse de Kerbela ve Necef'deki birer müçtehide teslim edilmekteydi.⁴⁰

1860'larda yapılan bu değişiklikte Gazi Haydar'ın yeğeni İkbalu'd-Devle'nin büyük rolü vardı. Dağıtım için tayin edilen müçtehitleri de, İkbalu'd-Devle'nin tavsiyesi üzerine Bağdat'taki konsolos, ya da vekili tayin ediyordu.⁴¹ İngilizlere yazdığı mektubunda İkbal, her ay Necef ve Kerbela'daki İranlı ve Arap ulemaya Bağdat'taki konsolos vasıtasıyla

³⁹ 13 Cemaziyelevvel 1331, BOA, DH. ID, 84/12.

⁴⁰ Lorimer, *Delil*, IV, 2178.

⁴¹ Lorimer, *Delil*, IV, 2353.

10.000 rupi ulaştırıldığını, bunların ise emanete sadık kalmadıklarını belirtmişti. Vasiyet akçası maksadının dışında kullanılmaktaydı. Paranın çoğu ihtiyacı olmayan zenginlere, malı mülkü arazisi serveti olan İranlı, ya da Arap tüccarlara gitmekteydi.⁴²

Hindistan'dan gelip Kerbela ve Necef'e yerleşen ve aslen nevab neslinden olduğu hâlde yoksulluk içinde hayatını sürdüren fukara, bu vasiyet akçasından mahrum edilmekteydi. Sadece zikretmeye değmez çok ufak bir şey verilmekte, bu meblağlar, güçlü olanların elinde kalmaktaydı. İkbâl mektubunda gayet açık bir şekilde bu dağıtım işine İngilizlerin müdahil olmasını da istemekteydi: "Açıktır ki İranlılar ve Araplar İngiliz hükûmetinin dostu değildirler. İngiliz hükûmeti tebaası da değildir".⁴³ İkbâl vasiyet akçasının Arap topraklarında dağıtımının durdurulmasını, başta Kudh olmak üzere Hindistan'da nevab ailesi üyelerine ve muhtaçlara dağıtılmasını istemekteydi. İkbâl'e göre, vasiyet akçası idaresi bu hâliyle sürdürülecekse, tam yetki ile bu işin sorumluluğu Bağdat'taki konsolosa verilmeliydi. Para tamamen Hindistan'dan gelenlere dağıtılmalıydı. Hiç olmazsa bir kısmı Hindistan'dan gelenlere ayrılmalı, diğer kalan kısmı İranlı ve Araplara dağıtılmalıydı.⁴⁴

İkbâl'e göre bu para ile Hindistan'dan gelen ziyaretçilerin kullanımı için, meselâ, külliye, misafirhaneler ve hastahaneler için de harcanabilirdi. İkbâl, bu noktada Türk otoritelerin itirazından endişelenmekte, özellikle vali Namık Paşa (1852-1853 ve 1861-1868)'nin hassasiyetlerinden çekinmekteydi.⁴⁵

Fakat, İkbâl'in müdahalesi ile 1860'larda tesis edilmiş olan bu dağıtım şeklinde birtakım aksamalar baş göstermişti. 1875 senesinde Necef'teki pek çok kişi, Seyyid Ali Bahru'l-Ulum'un dağıtımına karşı geldiklerini bildirmişlerdi. Seyyid Ali bu işi 1858 yılı civarından, vefat ettiği 1881 yılına kadar sürdürmüştü. Yerine de Osmanlı tebaasından Seyyid Muhammed Bahru'l-Ulum'u bırakmıştı. İddiaya göre Seyyid Ali, paranın sadece kendisine ve akrabalarına ait olduğunu zannetmekteydi. Dolayısı ile azli ve yerine başkasının getirilmesini istemişlerdi. Şikâyet ilk değildi.

⁴² Lorimer, *Delil*, IV, 2179.

⁴³ Lorimer, *Delil*, IV, 2181.

⁴⁴ Lorimer, *Delil*, IV, 2181.

⁴⁵ Lorimer, *Delil*, IV, 2184.

Bu durum üzerine Konsolos Albay Nikson, müçtehit Seyyid Ali'yi Bağdat'a davet etmiş, dağıtım işini aleni yapması tavsiyesinde bulunmuştu. Paranın Kerbela'da dağıtımını üstlenen ise İran tebaası olan Seyyid Abdu'l-Kasım Tabatabaî idi. O bu işi 1872 yılında üstlenmiş, vefat ettiği 1891 yılına kadar da sürdürmüştü. Her iki aile birbirleriyle akraba idiler. Buna rağmen zaman zaman vasiyet akçasının dağıtımını konusunda aile fertleri birbirlerini yolsuzluklarla itham emekteydiler. Şikâyetler Ağa Han vasıtasıyla Bombay'a ulaşmıştı.⁴⁶

Bir müdahale de 1882 Ekiminde Konsolos Albay Tweedy tarafından yapılmıştı. Konsolos Tweedy dağıtıcı müçtehitler, Seyyid Abdu'l-Kasım⁴⁷ ve Seyyid Muhammed Bahru'l-Ulum'u teftiş etmek üzere Kerbela ve Necef'e gitmişti.⁴⁸ Tweedy'nin intibalarına göre bu kişiler müçtehit kabul edilmelerine rağmen vasiyet akçasının idaresini üstlenmelerinden dolayı kınanmaktaydılar. Genel kanaatine göre bunların her ikisi de haristiler. 1883 yılında Tweedy görevden ayrılırken bir rapor bırakmıştı. O da bu raporu Kudh Nevablığından Bâkır Hüseyin Faizabadî'den almıştı. Zengin biri olan Faizabadî, Kerbela ve Necef'teki ziyaretçilerden biri idi. Ona göre vasiyet akçasının kullanım şekli İngiltere'nin ismine zarar veriyordu (!). Az bir kısmı hariç para fukaraya dağıtılmıyordu. Para, dağıtıcı müçtehit ailelerine tahsis edilmiş durumdaydı. Yardımlar akrabalara ve arkadaşlara gidiyordu. Dağıtım vazifeliler müçtehit değil, sadece talebeydiler.⁴⁹

Bunun üzerine, 1886 yılının başlarında Bağdat'taki konsolos Sir Kemball yaşanan aksamaları düzeltmeye koyuldu. Para, yine her iki şehirdeki büyük müçtehitler Seyyid Abdu'l-Kasım Tabatabaî -Kerbela- ve Seyyid Muhammed Bahru'l-Ulum -Necef- vasıtasıyla dağıtılmaktaydı. Bu müçtehitler aslen İranlı olup, Türk tebaasıydılar. Fakat, daha evvelen olduğu gibi bu müçtehitler dağıtım arkadaşları, akrabaları ve müntesipleri arasında yapmaktaydılar.⁵⁰ Mart 1889'da ise bu kez konsolos Albay

⁴⁶ Lorimer, *Delil*, IV, 2187.

⁴⁷ İngilizceden tercüme edilen *Delilu'l Haliç*'te bu müçtehidin ismini bazen Abdu'l-Kasım, bazen de Ebu'l-Kasım olarak geçmektedir.

⁴⁸ Lorimer, *Delil*, IV, 2354.

⁴⁹ Lorimer, *Delil*, IV, 2355.

⁵⁰ Lorimer, *Delil*, IV, 2183.

Talbot, Kerbela ve Necef'i ziyaret etmişti. Maksadı müçtehitlerle ilgili şikâyetleri denetlemektir. Bu şikâyetler yeni değildir.⁵¹

Araştırmalarının neticesinde Talbot, Seyyid Abdu'l-Kasım'ın borca battığını, Konsolosun sarrafından 30.000 rupi borç aldığını tespit etmişti. Bu, dağıtmakla mükellef olduğu vasiyet akçası karşılığı alınmış bir borçtu. Bu borca senelik %42-48 arası oranları bulan faiz işlendiği de söylenmekteydi. Necef'teki Bahru'l-Ulum'a gelince, onun da borçlandığını görmüştü. Talbot neticeyi müçtehide bildirmiş, durumun bu şekilde devam etmesi hâlinde paranın Hindistan valiliğine iadesini talep edeceğini söylemişti. Bunun üzerine müçtehit paranın kime dağıtıldığını gösteren muntazam bir defter hazırlamayı kabul etmişti. Dağıtım listesi, konsolosun Kerbela'daki mümessilinin tasdikinden sonra Talbot'a teslim edilecekti. Konsolos aynı şekilde kuyumcuyu da ikna etti. Buna göre Seyyid Abdu'l-Kasım'ın aldığı borcun faizi senelik %12'ye çekilecekti. Talbot aynı şekilde Bahru'l-Ulum'un da üstüne gitti. O da aynı şekilde defter hazırlamayı kabul etti.⁵²

Bu önlemlerden başka Talbot, paranın bir komisyon vasıtasıyla dağıtımın daha faydalı olabileceği kanaatine vardı. Böylece ilk kez komisyon fikri ortaya çıkmış oluyordu. Çünkü bu şekilde iş umuma yayılacaktı. Ona göre, yürürlükte olan tek kişiye dayalı şekil vasiyete uygun değildi. Bir müddet sonra tekrar Bağdat'a geri dönen Tweedy, Talbot'un komisyon teşkili tekliflerini uygulamaya çalıştı. Fakat, Bahru'l-Ulum ve Seyyid Abdu'l-Kasım'ın tepkisiyle karşılaşmıştı. Yine de Kerbela ve Necef'te küçük bir komisyon teşkil etmişti. Komisyon, müçtehit, Kerbela'daki konsolos vekili ve üç üyeden müteşekkildi. Kerbela'daki üye Seyyid Hüseyin Hakimzade adında İranlı saygın bir adamdı. Necef'teki üye ise Bağdatlı saygın Şii bir tüccardı. Fakat bu düzenlemeden özellikle Necef'te bir netice elde edilememişti. Tacir kendi itibarının peşindeydi. Bahru'l-Ulum bildiği gibi dağıtımına devam ediyordu.⁵³ Kerbela'daki üye çaba sarf etmişti. Fakat, Seyyid Abdu'l-Kasım'ın ve etrafının şiddetli baskısı ile karşılaşmıştı. 1890 yılında konsolosluk tabibi R. Buman (?), Kerbela ve Necef'e gitmiş ve vasiyet akçasının işleyişi ile ilgili rapor hazırlamıştı. Raporunda

⁵¹ Lorimer, *Delil*, IV, 2356.

⁵² Lorimer, *Delil*, IV, 2357.

⁵³ Lorimer, *Delil*, IV, 2358.

Tweedy'nin taleplerini tasvip etmekteydi. Ona göre, vasiyet akçası ile Hindistanlı çocuklar için okul inşa edilebilir, Kerbela'daki Hintli fukara için klinik açılabilirdi.

1890'da müçtehitlerin tasarrufuyla ilgili huzursuzluk daha da büyümüştü.⁵⁴ Bu hoşnutsuzluk Osmanlı hükûmeti, İran tarafı ve Hindistan valiliğince de biliniyordu. Müçtehitler bu parayı kendilerinin gibi kabul ediyorlardı. Bu para ile araziler alıyorlardı. Ne Talbot'un, ne de Tweedy'nin müçtehitleri uyarmaları fayda sağlamıştı. Komisyon yürümemişti. Her ne kadar kime dağıtım yapıldığını gösterir defteri konsolosluga teslim etseler de, bu da sonuç vermemişti. Yazılanların doğruluğu şüpheli idi. Bu isimlerden çoğu bu müçtehitlerin hanımları, çocukları ve hizmetçileri idi. Keza, çoğu da esasen varlıklı idi.

Büyük bir kısmını İkbalu'd-Devle'nin akrabaları ve onlara tabi olanlar aldığı için, Kazımiyye'de Hintlilere yardım için ayrılan fon da dikkat istiyordu. Sadece Kazımiyye'deki dağıtımla ilgili görevlinin aylığı 488.5 rupiydi. Bunun üzerine Tweedy 1890 sonu itibarıyla birtakım yaptırımlar uygulamaya başlamıştı. Kerbela'da dağıtım konsolos vekilinin huzuruyla tamamlanmıştı. Necef'teki dağıtımı ise durdurmuştu. Konsolos vekilinin yardımıyla yeni bir liste hazırlanana kadar da Necef'in hissesi Bahru'l-Ulum'a teslim edilmemişti. Konsolos, yanlışlıklar devam ettiği sürece aylık ödemelerini geciktirmiş, bu ve benzeri baskılar uygulamıştı.

Bu sıralarda (daha sonra Lord ve Hindistan genel valisi olacak) milletvekili J. Curzon da vasiyet akçası üzerine eğilmişti.⁵⁵ Bu maksatla 1890 yılında Kerbela ve Necef'i ziyaret etmiş, her birinde bir gün kalmıştı. Vasiyet akçası meselesini Tweedy ve 1889 yılında Kerbela'da teşkil edilmiş olan komisyon üyesi Hakîmzade ile konuşmuştu. Hakîmzade ona Kerbela'daki dağıtıcı müçtehidin suiistimalde bulunduğunu söylemişti. Bunun üzerine Curzon da, Hindistan valisine, vasiyet akçasının idaresinin teftişini önermişti. Bu sırada vasiyet akçasının idaresi ile ilgili olarak Hindistan genel valisine ve İngiliz hükûmetine iltimas mektupları ve telgrafları ulaşmaktaydı. Ocak 1892'de Tweedy'nin yerine Bağdat konsolosluğuna gelen McCler (?) konuyla ilgili olarak, vasiyet akçasının bu her iki

⁵⁴ Lorimer, *Delil*, IV, 2359.

⁵⁵ Lorimer, *Delil*, IV, 2364.

mekanda birer müçtehide dağıtılması yerine bir kaç müçtehit arasında bölüştürülmesi teklifi konusu ile, Kazımıyye'deki Hintlilere ayrılan fonunun iptali tekliflerini Hindistan valiliğine yazmayı düşünmüştü.⁵⁶ Fakat, McCler bir süre sonra bu fikrini değiştirmişti.

Kerbela'daki dağıtıcı müçtehit Seyyid Abdu'l-Kasım'ın ölümü üzerine yerine oğlu Seyyid Muhammed Bâkır tayin edilmişti. Zaman zaman vasiyet akçasını almak kınansa da, yine de bu parayı alma konusunda rekabet ve akabinde şikâyetler devam ediyordu. İşte yine şikâyetler beliriyor, Hindistan valiliğine Seyyid Muhammed'in müçtehit olmadığına dair telgraflar çekiliyordu. Telgrafi çekenin ise Şeyh Zeynelabidin Mazenderanî olduğuna inanılıyordu. Zira, Mazenderanî kendisinin Kerbela'da herkes tarafından kabul edilmiş tek müçtehit olduğunu söylüyor, Kerbela'daki dağıtıcı müçtehit vazifesini kabule hazır olduğunu belirtiyordu. Yapılan bir soruşturma ile kendisine itibar edilmemiş, Muhammed Bâkır'da devam edilmişti. Ortaya çıkan birtakım şikâyetler, muhtemelen Şeyh Zeynelabidin Mazenderanî'nin çabalarının neticesiydi.

Netice olarak McCler Hindistan valiliğine, Tweedy'nin tespitlerinin tamamen zıddı olan görüşleri bildirmişti. Ona göre dağıtım konusunda küçük bir azınlık hariç herkes memnundu. Bu dağıtım şeklinin iyileştirilmesi de zordu.⁵⁷ Ayrıca paranın sadece altıda birinin Kazımıyye'deki Hintlilere dağıtıldığını ilâve etmişti. Diğer altıda biri de Kerbela'daki Hintlilere dağıtılıyordu. Kazımıyye'deki dağıtım vasiyet şartlarına tamamıyla uymaktaydı. İcrası faydalıydı. Hindistan'dan gelen hacıların ve talebelerin zorluklarını hafifletmekteydi. Bu dağıtım işine Tweedy'den başka karşı gelen bulunmamaktaydı. Dağıtıma Hristiyan olan Mister Marin (?) şahsen nezaret etmekteydi. Bu dağıtım şekli ile ilgili her hangi bir şikâyet bulunmuyordu. Bu durum bu sistemin son derece makul ve tarzının da isabetli olduğunun göstergesiydi. Neticede, Hindistan valiliği bu düzenin değiştirilmesine gerek olmadığına karar vermişti.

Mamafih, 1894 yılı itibarıyla, McCler, dağıtıcıların tayin yetkisinin kendi elinde bulunmasını, dağıtımın murakıpların nezaretinde yapılmasını, sadece murakıpların huzurunda dağıtılan paraların deftere kaydedil-

⁵⁶ Lorimer, *Delil*, IV, 2367.

⁵⁷ Lorimer, *Delil*, IV, 2368.

mesini teklif ediyordu.⁵⁸ Fakat, uzun bir süre konsolosa her hangi bir liste gönderilmemişti. BOA’da görülen evraklarda da, bu tarihler itibarıyla vasiyet akçasının dağınıklığı göze çarpmaktadır. Buna göre, vasiyet akçasını bazen, Bağdat’taki İngiltere konsolosu Kerbela ve Necef’te bizzat dağıtmaktaydı.⁵⁹ Bilahare, vasiyet akçası, 1893 yılı itibarıyla İngilizlerin Kerbela’da konsolos vekili olarak atadığı Hintli zengin Nasrullah Han aracılığı ile dağıtılmaya başlanmıştı. Bu adam Şii mezhebinden olup, uzun bir süredir Kerbela’da ikamet etmekteydi.⁶⁰

Vasiyet akçası problemi, Newmarch’ın 1902 yılında Bağdat’a atanmasına kadar on sene boyunca unutulmuştu. Newmarch yürütülen bu sistemi skandal bir durum olarak tasvir etmişti. Zira, Kerbela ve Necef’teki müçtehitlere ve Kazımiye’deki Hint fukarasına dağıtılması gereken vasiyet akçası, alınan borcun karşılığı olarak Bağdat’taki İngiliz konsolosluğunun Yahudi sarrafına verilmekteydi.⁶¹ BOA’daki evraklara göre de Newmarch bu gerekçelerle vasiyet akçasının dağıtımına müdahale etmeye koyulmuştu. Ona göre bu para müçtehitler tarafından yerlerine sarf etmek yerine “me’kul ittihaz” ediliyordu. Bunun üzerine konsolos, iki yıl boyunca İngiltere hükûmetiyle para dağıtım işinin bir esasa bağlanması için yazışmalarda bulunmuş, sonunda da İngiltere’nin Kerbela’daki vekilinin başkanlığında mahalli Caferi ulemasından müteşekkil bir komisyon kurarak paranın müçtehit ve fukaraya dağıtılmasını kararlaştırmıştı. Yetkililer, konsolosun, Necef ve Kerbela’daki iki müçtehit marifetiyle “güya fukaraya taksim edilen nukudun ahali üzerindeki tesirini gördükten sonra, maksemelerin adedini artırdığı ve her müçtehide aylık 500 rupi verilmek üzere iki maskemi yirmiye çıkardığı” kanaatindeydi.⁶²

Dağıtıcılar daha işin başından beri bu parayı olabildiğince kendilerine, akrabalarına tahsis etmişlerdi. Bu yüzden şikâyetlerin arkası kesilmiyordu. Bunun üzerine yeni gözlemciler ve hatta dağıtıcılar atanıyor, fakat, aynı şeyler bir daha tekrar ediyordu. Özellikle son senelerde mura-

⁵⁸ Lorimer, *Delil*, IV, 2369.

⁵⁹ 13 Cemaziyelevvel 1331, BOA, DH. İD, 84/12.

⁶⁰ 4 Zilkade 1310, BOA, Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat (Y. PRK. ASK), 90/82.

⁶¹ Lorimer, *Delil*, IV, 2370.

⁶² 13 Cemaziyelevvel 1331, BOA, DH. İD, 84/12.

kıplar dağıtıcılardan da kötüydü.⁶³ Bu durumda Newmarch, Hindistan valiliğine birtakım önerilerde bulunmuştu. Buna göre, Kerbela ve Necef'te mukim müçtehitlerin bir listesi hazırlanmalı, bu liste dönem dönem yenilenmeliydi. Böylece, yeni bir müçtehidin isminin ilâve edilmesi, Atebat'ta ikamet etmeyenlerin, ya da müçtehit unvanı taşımadığı tespit edilenlerin listeden çıkarılabilmesi mümkün olabilirdi. Bütün para bu listedeki müçtehitler arasında dağıtılmalıydı. Kazımıyye'deki dağıtım da durdurulmalıydı. Newmarch bu yazısında aynı zamanda zorluklara da işaret etmekteydi. Müçtehit kimdi? Müçtehitliğin vasfı ne idi? Bu vasıfları kim belirleyecekti? Ayrıca Newmarch, dağıtıcı müçtehidi kendisinin seçmesi gerektiğini savunmaktaydı. Boşalan kadrolara yerleştirilecek müçtehitlerin yerine yeni adaylar gösterilebilmeliydi. Böylece vasiyet akçası idaresini belli isimlere bağlı olmaktan kurtarmak mümkün olacaktı. Çünkü yürürlükte olan eski dağıtım tarzı, İranlı bir zümrenin doğmasına, Arap ve Hintli müçtehitlerin tümüyle uzaklaşmasına yol açıyordu. Newmarch, mevcut dağıtıcıların, boş yerlere atanacak kişiyi aday göstermelerini, ancak bunun konsolosun onayına bağlı olması teklifini getirmişti. Ayrıca Newmarch, müçtehitlerin vasiyet akçasınının maksadına uygun olarak bu paraları eşit şekilde almaları gerektiğine inanmaktaydı.⁶⁴ Kerbela'daki müçtehitlerin adedi "10"dan aşağı olmamalıydı. Aynı şekilde Necef'te de büyük miktarların belli kişilerin elinde toplanması engellenmeliydi. Esasen bu tekliflerle Newmarch'ın, vasiyet idaresinin kontrolünü bütünü ile ele geçirmeyi hedeflediği söylenebilir.

Bu sırada Newmarch müçtehitlerle ilgili düşüncesini uygulamaya koymuş, Atebat'taki müçtehitlerin nitelikleri hakkında malûmat toplamaya başlamıştı. BOA'daki evraklarda da bu husus belirtilmekte, İngilizlerin amaçla "şart-ı vâkıfı bozarak kendi konsolosları marifetiyle suret-i resmiyede birtakım tahkikat ve tevziata" giriştiklerinden bahsetmektedir.⁶⁵ Tespit edilen müçtehitlerin çoğu bu tahsisatları kabul ediyordu. Mayıs 1903 itibarıyla Kazımıyye'de bile Hintlilerin fonu iptal edilmişti. Böylece, 1903 yılında Albay Newmarch, kırk yıldan fazla bir süredir vasiyet akçasınının dağıtımını üstlenen Bahru'l-Ulum ve Tabatabaî ailelerinin

⁶³ Lorimer, *Delil*, IV, 2373.

⁶⁴ Lorimer, *Delil*, IV, 2374.

⁶⁵ 13 Cemaziyelevvel 1331, BOA, DH. İD, 84/12.

elinden bu işi almış oldu. Daha da önemlisi, müçtehitlerin inisiyatifini artık bütünüyle konsolosluk üstlenmişti. Bu yeni dağıtım şekliyle konsolos, Kerbela'da ve Necef'te yedişer hisse dağıtmıştı.⁶⁶ Kerbela'da vasiyet akçasından düzenli olarak aylık alanların başında,⁶⁷ Seyyid Muhammed Bâkır gelmekteydi. Kıdeminden ötürü 1500 rupi alıyordu. Diğer altı müçtehide ise 500'er rupi ayrılmıştı. Bu altı müçtehidin isimleri şunlardı; Seyyid Haşim Kazvinî, Şeyh Hüseyin Mazenderanî, Seyyid Cafer Tabatabaî, Şeyh Ali Yezdî, Seyyid Murtaza Hüseyin, Sebte Hüseyin. Necef'te ise en kıdemli dağıtıcı müçtehit Seyyid Muhammed Bahru'l-Ulum 1500 rupi almaktaydı. Diğer altı müçtehit de 500'er rupi almaktaydı. Bu altı müçtehidin isimleri şunlardı; Molla Ali Nihavendî, Şeyh Muhammed Hasen Cevahirî, Şeyh Abdullah Mazenderanî, Abdulhasen, Seyyid Muhammed Hindî, Muhammed Kazım Horasanî.

İngilizler, vasiyet akçasının idaresine bu denli müdahale etmekle, vasiyeti kendi politikaları için kullanma imkânını daha da artırmış oluyorlardı. İngilizler müçtehitleri belirlerlerken esas aldıkları ölçülerden biri de, bunların İran'daki siyasî hayata müdahaleleriydi.⁶⁸ Tabiiyetlerini muhafaza eden İranlı müçtehitlerin Kerbela ve Necef'teki nüfuzları ve o dönemlerde İran'da icra ettikleri tesirleri, bunların liderliklerini açıkça ortaya koymuştu. Bu nedenle, 1902-3 yıllarında vasiyet akçası idaresi ile ilgili köklü düzenlemenin önemli siyasî arka planı vardı. Newmarch bütün bunları biliyordu. Dolayısı ile Newmarch'ın, parayı teslim alacak müçtehitleri seçme yetkisini kullanmak suretiyle bunlar üzerine nüfuz elde etmeyi düşündüğü açıktır. Nitekim, Konsolos Newmarch'ın bir mektubundaki şu ifadeler de İngilizlerin bu niyetlerini çıplak bir şekilde ortaya koymaktadır; "...yaşlı müçtehitler ölüyorlar. Benim ihdas ettiğim sistemle ödemelerini bizim yaptığımız müçtehitlerin lider olacağı günler uzak değil."⁶⁹

Diğer taraftan, Tahran'daki İngiltere büyükelçisi Sir Arthur Hardinge de, Kerbela ve Necef'teki müçtehitlerin Bağdat'taki konsolos vasıtasıyla kullanılmasının mümkün olabileceği ve böylece İran'daki kriz

⁶⁶ Nakash, *The Shiis*, s. 215

⁶⁷ Lorimer, *Delil*, IV, 2375.

⁶⁸ Litvak, *Shi'i Scholars*, s. 91.

⁶⁹ Nakash, *The Shiis*, s. 216

ve karmaşanın önlenebileceği ve hatta Rusya'nın siyasetinin engellenebileceği düşüncesindeydi. Sir Hardinge bu maksatla Albay Newmarch'a iki-üç İranlı müçtehide tahsisat ayırmasını tavsiye etmişti.⁷⁰ Büyük elçi diğer taraftan Hindistan valiliğine de Şeyh Muhammed Mehdî isimli bir şahsa aylık 500 rupi (senelik 400 sterlin) tahsisat ayırmasını istemişti.

İran'da 1905 anayasa hareketinde Iraklı müçtehitlerin rolü göz önünde bulundurulduğunda İngilizlerin çabaları daha bir mana ifade etmektedir. Fakat, bu dönemde müçtehitlerin çoğunluğu bu parayı kabul ettikleri gibi, Kazım Yezdi, İsmail es-Sadr gibi kabul etmeyenleri de vardı. Konsolos ertesi sene her bir payı 500 rupiye eşitleyerek, yirmi payı Kerbela ve Necef'teki müçtehitlere dağıttı.⁷¹ Nisan 1906 tarihi itibarıyla Newmarch'ın tespit ettiği, vasiyet akçasını hak eden müçtehitler şunlardı: Kerbela'da, 1902 senesine kadar dağıtıcı müçtehit olan Seyyid Muhammed Bâkır Tabatabaî, Şeyh Ali Yezdî, Seyyid Muhammed Haşim Kazvinî, Seyyid Murtaza Hüseyin (Hindî), Seyyid Muhammed Kaşanî, Seyyid Ali Tancabunî, Seyyid Muhammed Bakır Behbehânî, Kelbi Bâkır (Hindî), Seyyid Hasen Kumî. Necef'te ise, 1902 senesine kadar tek dağıtıcı müçtehit olan ve fakat, yaşlı ve neredeyse âmâ hâlde bulunan Seyyid Muhammed Bahru'l-Ulum, Şeyh Abdullah Mazenderanî, Seyyid Muhammed Hasen Cevahirî, Molla Muhammed Kazım Horasanî, Şeyh Abdulhasen, Şeyh Fethullah Şeriat, Seyyid Ebu'l-Kasım Eşkuvarî, Ahund Molla Ali Hansavî, Seyyid Ebu Turab Hansavî, Ağa Şeyh Mehdî. BOA'daki evraklara göre, 1907'den itibaren söz konusu paranın dağıtımında yeniden birtakım değişiklikler yapılmıştı. İngilizler, parayı yabancı ülkelerden gelip Kerbela Samarra ve Necef'te bulunan Şii fukarasına, Kerbela'ya konsolos olarak atadıkları İranlı bir şahıs aracılığı ile dağıtmaya başlamışlardı.⁷² İngilizler yine aynı maksatla zaman zaman Kerbela'ya konsoloshane katibini göndermekteydiler.⁷³

Bu gelişme İngiliz arşivlerinde de görülmektedir. 1909 yılında İranlı ve Hindistanlı müçtehitler ile medrese talebeleri dağıtım şekli konusunda şikâyetçi olurlarken, İngilizler de dağıtım konusunda daha etken olmanın

⁷⁰ Lorimer, *Delil*, IV, 2378.

⁷¹ Nakash, *The Shiis*, s. 215

⁷² 10 Zilkade 1325, BOA, Y. PRK. ASK, 252/39.

⁷³ 13 Cemaziyelevvel 1331, BOA, DH. İD, 84/12.

ve böylece hem Irak, hem de İran ve hatta Hindistan'da daha itibar kazanmanın peşindeydiler. Sonunda konsolos John Gordon Lorimer Kerbela'daki vekilinin gözetiminde Necef ve Kerbela'da yedi kişilik iki heyet kurulmasını teklif etti.⁷⁴ Aşağıda da görüleceği üzere, Bağdat'taki otoritelerin ve İran konsoloslğunun baskıları nedeniyle, yedi müçtehidin tespiti güçlkle yapılabildi. Lorimer parayı kabul etmeyenlerin hisselerini ayırdı. 1912 yılında Mazenderanî'nin hissesini iptal etti. 1913 yılında parayı kabul edenlerin sayısı on dört idi. Bunlar da, aldıkları miktarın iki misli miktarı kabul ettiklerine dair bir belge imzalıyorlardı. Diğer hisseler "dağıtılmak üzere" ayrılıyordu. Bu husus oldukça dikkat çekicidir. Çünkü giderek paranın dağıtım şekli daha da karmaşık hâle geliyordu. Diğer taraftan da, ulema gibi, İngilizler de itham ve istifhamlara yol açacak uygulamalara girişmiş oluyorlardı. İngiliz arşivlerine dayanarak vasiyet akçasından uzun uzun bahseden ve ulemanın suiistimallerini dile getirerek onları zan altında tutan Konsolos Lorimer'in bu defa da kendisi aynı suçlamalarla karşılaşmaktaydı.

1914 yılında konsolos ve Kerbela'daki vekili parayı hak edenleri araştırmaya koyulmuşlardı. Giderek daha alt kadro ulemaya para dağıtıyorlardı. Diğer yandan, bedava ekmek de dağıtılmaya başlanmıştı. Nakash, İngilizlerin o sırada ulemanın gücünü kırmayı hedefleyen politikalar yürüttüklerini ve dolayısı ile buradaki maksadın ulemayı görmezden gelip, hiyerarşiyi alt üst etmek olduğunu ileri sürmektedir. Bu usulle 1912 – 15 yıllarında üç parti hâlinde 4.372 kişiye para dağıtılmıştı. BOA'daki kayıtlara göre de, İngilizler, 12 Recep 1330/14 Haziran 1328 tarihinde dağıtım şeklini değiştirerek, İngiliz memurları ile Kerbela konsolosunun başkanlığı altında Osmanlı ve İranlı tebaadan oluşan bir heyet teşkiline gitmişlerdi. Bu maksatla da nüfus sayımı gibi, mahalle mahalle gezmişler, kadın-erkek herkesin hâlini sorup, yardımlar dağıtmışlar ve dağıtım yaptıkları ahaliye "İngiltere hükûmetine ve hükûmet-i muşarun ileyha'nın teyid-i devlet ve nusretine dualar etmelerini emretmişlerdi". Aşağı-yukarı aynı tarihlerde 13. kolordu kumandanı Ali Rıza Paşa da, Bağdat İngiltere konsolosunun Kazımıyye, Samarra, Kerbela, Necef ve Müseyyeb'de muhtarlar tayin ettiğini, Necef, Kerbela, Kazımiye'de mahkemeler kurduklarını haber vermekteydi. Vali Cemalî'nin 19 mart 1328 tarihli yazısında, İngiliz

⁷⁴ Nakash, *The Shiis*, s. 220-221.

konsolesunun kurduğu komisyonun sadece biri Osmanlı, geri kalanının ise Arap ve İranlı olmak üzere 12 kişiden oluştuğunu, İngiliz konsolosunun kurduğu komisyondaki Osmanlı azanın – daha önceden ismi geçmiş olan - Hakîmzade Seyyid Hüseyin Efendi adında birisi olduğunu bildiriyordu. Artık komisyon kendiliğinden işe başlamış, Necef'te defalarca bu yardım dağıtımı sırasında toplananların resimleri bile çekilmişti.⁷⁵

Fakat, savaş esnasında desteklerini temin için yeniden kıdemli müçtehitlere para dağıtılmasına karar verilmişti. Nakash, parayı alan müçtehitlerden Seyyid Ali Kaşani'nin propaganda faaliyetlerinde büyük katkısının olduğunu söylemektedir. İngilizlerin savaş boyunca dağıttıkları para miktarı yaklaşık 120.000 rupi idi. İşgalden sonra da farklı tarzlarda para dağıtımına devam edilmişti. Bilahare vasiyet akçasının yönetimi Hindistan valiliğine aktarıldı. Daha sonra da bu paranın kaynağı olan bugünkü Utar-Pradeş eyaletine devredildi. 1953 itibarıyla Hindistan valiliği, vasiyet akçasının ödemesini bütünüyle durdurduğunda, ödeme yapılanların sayısı zaten iyice azalmıştı.⁷⁶

İngilizlerin Vasiyet Akçasını Dağıtmaktan Maksatları

Bilindiği gibi, 19. yüzyılda İngilizlerin temel politikası, Ruslara karşı Hindistan imparatorluğunu korumak üzere Osmanlı ve İran devletlerini tampon bölge olarak muhafaza etmektir. Napolyon'un 1798 yılında Mısır'ı istilası ile ortaya çıkan bu strateji "Büyük Oyun" olarak bilinmektedir. Giderek artan ekonomik menfaatleri icabı İngilizler, 19. yüzyıl ikinci yarısında, önemli bir sosyal tabaka olan ulema ile iyi ilişkiler kurmaya ve Bağdat'taki Sünni otorite ve ulema arasında arabuluculuk rollerini üstlenmeye koyulmuşlardı. İngilizler, ulemanın İran'daki kitleleri harekete geçirebilme kabiliyetlerinin farkındaydılar. Diğer taraftan, Bağdat'ta muhtemel bir Şii-Sünni gerginliğinin neticede Rusya tehdidinin daha da büyümesine zemin hazırlayan bir Osmanlı-İran gerginliğine yol açacağını biliyorlar ve bunun önüne geçmek istiyorlardı. İşte tam da bu noktada İngilizlerin önüne bu politikalarına bütünüyle uyan bir fırsat daha çıkmıştı; Atebat'a vasiyet edilmiş olan faiz geliri. Böylece İngilizler, ulema ile ilişkilerini ilerletmede bir fırsat daha yakalamış oldular.⁷⁷

⁷⁵ 13 Cemaziyelevvel 1331, BOA, DH. İD, 84/12.

⁷⁶ Nakash, *The Shiis*, s. 228.

⁷⁷ Litvak, *Shi'i Scholars*, s. 119-20.

Bu ilişkinin ulema açısından da fevkalade müspet bir neticesi olmuştur. Hindistan'dan gelen paraların, 19. yüzyıl boyunca merceiyyet müessesesinin temayüzüne ve daha da güçlenmesine, ve tabii ki Şiiğin Atebat'ın etrafındaki daha geniş alanlara yayılmasına büyük katkısı olduğu aşikardır.⁷⁸ Zaten Hindistan'dan gelen paralarla Hindiye barajının inşa edilmesi ziraat alanlarının genişlemesine ve buralara etraf aşiretlerin iskanına yol açmış, böylece, aşiretler Şii propagandaya açık hâle gelmişlerdi. Esasen, bölgeye müdahale etmede İngilizlerin menfaat ve bahaneleri pek çoktu. Ulemayla ilişkilere ilâveten, anılan politikalarını daha da perçinlemek üzere, yüzyılın ikinci yarısında İngilizler Atebat'ta yaşayan Hindistan vatandaşlarının menfaatlerini korumaya yönelmişlerdi. Meselâ, Dâhiliye nezaretinden Sadaret makamına yazılan yazıda, "Hindistan ve memalik-i saire'deki İngiliz tebaasından Kerbela, Necef, Müseyyeb ve Samarra'ya gelecek ziyaretçilere" kolaylık göstermek üzere İngiltere'nin Bağdat'taki konsolosu buralara İngiltere tebaasından belirli alametler taşıyan birer "delil" tayin ettiği ifade edilmektedir. Konsolos bu konuda şifâhen izin istemişti. Kerhen izin verilmesinden sonra, konsolos bu kez de, Kazımıyye'de İmam Musa Kazım'ın türbesi bitişiğinde "mahkeme" kurmuştu. Kasabanın dört mahallesine de, ellerinde ikamet tezkereleri olmayan İngiliz tebaasına tezkere verilmek üzere muhtarlar tayin etmişti. Böylece, Necef'te de böyle bir mahkeme teşkil etmekle kalmamış, Bağdat'ın karşı yaka mahallesinde de aynı türden mahkemeler kurmaya teşebbüs etmişti.⁷⁹

Keza yine, bu mahalde İngiltere devleti "nüfuz-u iktidarca devlet-i aliyye ve İran'dan ziyade iktidarını göstermek, ve daima ulema-yı Şii'yi celp eylemek üzere, Kerbela ile Necef arasına Fırat nehrinden bir kanal açıp, iki tarafına bağ ve bağçe yetiştirmek düşüncesiyle, Hindistan ve İran'dan pek çok insan getirip, iskan ettirmegi hayli vakittir kararlaştırmışlar, fakat muvaffak olamamışlardı".⁸⁰ Kerbela'daki vekilleri Hintli zengin Nasrullah Han vasıtasıyla vali Sırrı Paşaya (1889-1892) ulaştırmışlar,

⁷⁸ Cole, "Indian Money", s. 461-80.

⁷⁹ 13 Cemaziyelevvel 1331, BOA, DH. İD, 84/12.

⁸⁰ Bu ifadelerden Bağdat'taki otoritelerin, 1780'lerdeki Hindistanlıların Necef'e kanal açma projesinin İngilizler tarafından desteklendiğinin farkında oldukları anlaşılmaktadır. 1860 yılında İngilizlerin oluşturduğu Hindistan fonu ile gerçekten de Atebat'a Hindistan'dan gelenlerin sayısı oldukça artmıştı (Nakash, s. 212).

onun da vasıtasıyla bu işin desteklenmesine çalışmışlar ve “sırf tebaa-yı ecnebiyeden mürekkeb” bir de şirket kurmuşlardı. Sırrı Paşanın azliyle işleri sekteye düşmüştü. Bunun üzerine, İngilizler bu politiklardan ümitlerini kesmişlerdi ki, bu kez de “Hindistan Şiiilerinin ve hususiyetle Raça gibi ileri gelenlerin kapu kethudalığını deruhde eylemiş olan” Seyyid Salih adında biri vasıtasıyla Nasrullah Han, Ramazan’da Bağdat valisi Hacı Hasan Paşayı Kerbela’ya davet etmiş ve böylece bir fırsat daha elde etmişlerdi. Vali güya “lihye-i (sakal) saadet” getireceğini, ve bir çok Şii ulemasını Sünni edeceğini duyurarak, Kerbela’ya gidip, doğruca Nasrullah Han’ın evine misafir olarak bütün Ramazan’ı bunun evinde çıkarmıştı. İşte bu fırsattan yararlanarak, Fırat’ın suyunun Kerbela’yı harap edeceği ileri sürülerek Necef’e kadar bir kanal açılmasının gerekli olduğu ifade edilmişti. İnşaat masraflarının karşılanması için de temin edilen 3.000 lira borçla Nasrullah Han riyasetinde dört İngiliz ve altı İran tebaasından oluşan bir şirket kurulmuştu.⁸¹ Dolayısı ile, İngilizlerin vasiyet akçasının dağıtımını işine koyulmaları da bölgeye müdahale bahanelerinden biri olarak görünmektedir.

Neticede, İngilizlerin para dağıtım işine doğrudan müdahil olmalarıyla konsolosluk, fakir ve yardıma muhtaçların sığındığı yer olarak tanınmaya başlamıştı. “Çok defa olup bitenin farkında olmayan İranlılar konsoloshane etrafında toplanıp üzerlerinden mahalli hükûmetin zulmünün kaldırılmasını ve kendilerine yardımda bulunulmasını temenni etmekteydiler”.⁸² Böylece, İngiliz konsoloshaneleri nüfuz ve müdahalelerini artırdıkça artırmışlardı. Kerbela’da konsolosun mevki arttıkça, kendisine duyulan saygı da artmıştı. İngilizlerin kendi siyasetlerine alet etmek üzere Atebat’ta sadaka akçasını dağıtım işine bu denli karışmalarının neticesinde, aynı bölgede İngilizler gibi siyasî etkinlik çabasında olan rakipleri Ruslar da bu meseleye dâhil olmuştu. Bölgeye müdahil olma konusunda Rusların görünürdeki mazeretleri de İngilizlerinki gibiydi; Atebat’a Kafkaslardan gelen Rusya tebaası ziyaretçiler.⁸³ İngilizlerin

⁸¹ 4 Zilkade 1310, BOA, Y. PRK. ASK, 90/82.

⁸² 13 Cemaziyelevvel 1331, BOA, DH. İD, 84/12.

⁸³ 1843 yılı Kerbela olayları esnasında Rusya tebasından olup Kafkasya’dan gelenlerden bahsedilmektedir. Mesele, bu nedenle Rusya adına da teftiş edilmişti (İ. Safa Üstün, *1843 Yılı Kerbela Olayları*).

Atebat'la bu denli ilgilenmelerinden rahatsız olan Ruslar işi o kadar ileri götürmüşlerdi ki, İngilizler tarafından dağıtılan sadaka akçasından kendilerine de tahsisat ayrılmasını istemeyecek kadar ileri gitmişlerdi.⁸⁴ Neticede, yüzyılın başı itibarıyla hayır maksadıyla vakfedilmiş olan para, yüzyılın sonu itibarıyla İngilizlerin bölgedeki siyasî manevraları için bir malzeme hâline gelmiş, giderek bu durum Osmanlı otoritelerini rahatsız etmeye başlamış, ve Osmanlı-İngiliz-İran ve Rusya arasında âdetâ uluslararası bir meseleye dönüşmüştü.

Bağdat'taki Rahatsızlıklar

Bağdat'taki otoriteler, İngilizlerin para dağıtım işine bu denli müdahil olmalarından son derece rahatsızlık duymaya başlamışlardı. Özellikle, 1908 (1325) tarihinde İngilizlerin Hindistan'dan gelen yardımı, Kerbela'da bir İranlının nezaretiyle İranlı müçtehitlere dağıtmağa koyulması otoriteleri iyice tedirgin etmişti. Bağdat'taki yetkililer, müçtehitlerin İran'da bulunan Şiiiler üzerinde pek büyük nüfuz ve iktidarlarının olduğunun farkındaydılar. Bâbîâlî'ye yazılan yazılarda, İran'daki anayasa tartışmaları kastedilerek “birkaç seneden beri memalik-i İraniyye’de meydana gelen ahval ve karmaşada” ulemanın görüşünün mühim bir yerinin olduğu belirtildikten sonra, “bugünlerde yine Kerbela’da bulunan mezkur müçtehitlerle Tahran arasında İran’a dair bazı muhaberat cereyan eylemekte olduğunun mevsukan haber alındığı” bilgileri verilmiştir. Gayet açık bir şekilde Osmanlı otoriteleri Şii müçtehitlerin güçlerinin farkındaydılar ve bu nedenle de olayı yakından takip etmekteydiler. İşte bu yüzden otoriteler, daha evvelden doğrudan dağıtılmakta olan söz konusu yardımın İngilizler tarafından bir İranlı vasıtasıyla, hem de müçtehitlere dağıtılmasından rahatsız olmuşlardı.

1910 tarihi itibarıyla Bâbîâlî'ye gelen yazılarda da “Irak’ın bir müddetten beri İngilizler tarafından tedricen ve manen istila edilmekte olduğu, bunun aleniyete döküldüğü” ifade edilmekte, bu bağlamda Bağdat'taki İngiltere konsolosunun, sadaka akçasını Irak’da, İngiliz siyasetine alet etmek üzere dağıtım şeklini değiştirerek, Osmanlı ve İranlılardan komisyonlar teşkiliyle, kendiliğinden soruşturma ve dağıtıma giriştiği haberdar edilmekteydi. Valiye göre de İngilizler, Atebat'taki müçtehitlere

⁸⁴ 13 Cemaziyelevvel 1331, BOA, DH. İD, 84/12.

verilmek üzere gönderilen yardım paralarını kendilerine yakın buldukları müçtehitlere tahsis etmekte, açıkça kendi politikalarına alet etmekteydiler.⁸⁵

Bu hususta Bağdat'taki yetkililerin en azından 1893 yılından beri teyakuz hâlinde olduğu anlaşılmaktadır. Yetkililer İngiliz konsolosun 1893 yılında Kerbela'daki vekili olan Hintli zengin Nasrullah Han'ın yukarıda bahsedilen faaliyetlerinden zaten rahatsızdılar. Bu yetmezmiş gibi, Hindistan'dan konsolosluğa gelmekte olan külliyetli meblağların da İngiltere'nin siyasetine uygun olarak yine bu Nasrullah Han tarafından ulema ve Şii talebeye dağıtıldığıının ve bazı hayrat ve meskenler yapıldığının da farkındaydılar.⁸⁶ Bazen de Bağdat'taki İngiliz konsolosuna, Kerbela, Nəcəf ve etrafını dolaşarak ulema dâhil pek çok kimseye para, hediye ve bahşış dağıtmak suretiyle bunları kendi tarafına meyl ettirmeğe çalışmaktaydı.⁸⁷

Yine valinin ifadeleriyle, "İngilizlerin kendi kendilerine bu dağıtım işine koyulmaktaki maksatları da kendi nüfuzlarını artırmaktan ibaretti. İranlılar cer maksadıyla bu işe meyledince İngilizler de istediklerini elde etmiş oluyorlardı. Atebat'taki müçtehitlerin bütün Caferilerin mercii konumunda bulunduğu, Kerbela livası dâhilinde ahali ve aşiretlerin de genellikle Caferi olduğu bilinmektedir. Mevcut müçtehitlerin de İranlı oldukları hesaba katılırsa, bunların İngilizlerden para aldıklarını gören ahali ve aşiretler bu paranın İngilizler tarafından verildiğini zannedeceklerdir. Bunun da neticesi aşikardır. İngilizlerin de tam istediği budur." Bağdat'taki otoritelere göre işte bu noktada hükümet İranlıların bu işe iştirakleri konusunda tedbir almalıydı.

İngilizlerin para dağıtımını konusunda Bağdat'taki kamuoyunun da son derece hassas olduğu anlaşılmaktadır. Kamuoyunun tepkisi Bağdat'ta neşir olunan "*Riyad*" gazetesinde "Irak'ta İngilizler, Vesika-i Hindiye, Hayır İçin mi Siyaset İçin mi?" başlıklı bir makalede gayet açık bir şekilde görülmektedir. Para dağıtımını konusunda halkın hissiyatını bildirmek üzere vali tarafından bir nüshası Bâbiâli'ye gönderilen gazetede ki makaleden, meseleyi Avrupa devletlerinin, özellikle de İngilizlerin İslam dünya-

⁸⁵ 13 Cemaziyelevvel 1331, BOA, DH. İD, 84/12.

⁸⁶ 4 Zilkade 1310, BOA, Y. PRK. ASK, 90/82.

⁸⁷ 13 Cemaziyelevvel 1331, BOA, DH. İD, 84/12.

sında sömürgeler edinmek ve hassaten “Irak-ı Osmaniye’de bir müstemleke devleti kurmak” için müracaat ettikleri bir vasıta olarak görmektedir. Yani İngiltere devleti sömürgeler elde etme gayesiyle hediye, veyahut hayır ve hasenat namı altında nakit para ile “celb-i kulub etmek” ve nihayet bu suretle “takviye-i nüfuz” eylemekteydi. İşte bu arzularına ulaşmak için nihayet hayrat ve hasenat adı altında “vesikatu’l hindîye”nin taksimine teşebbüs etmişlerdi. Makalenin, Hindistan’dan Atebat’a gelen para hakkında detaylı bilgi vermesi, bu meselenin ne denli kamuoyuna mal olduğuna işaret etmektedir. Makaleye göre, bu söz konusu “vesikatu’l-hindîye”de vasiyet edilen meblağ Bağdat konsoloshanesi vasıtasıyla, Nəcəf’te Murtaza Ensarî ile Kerbela da Ali Nakî arasında taksim olunmuş idi.

Giderek, bu paranın konsolosluk tarafından dağıtılmasıyla Iraklılar arasında İngilizler “adalete, hayır ve hasenata muhabbetli bir devlet-i yegane” olarak görülmeye ve artık “fukara ve muhtaçlığının sığındığı yer” olarak tanınmaya başlamıştı. Bilahare, dağıtımla alakalı tutulan defterlerin konsoloshanelere verilmesi uygulamasına geçilmişti. Böylece, İngiliz konsoloshaneleri nüfuz ve müdahalelerini iyice artırmışlardı. Makale, Newmarch’ın uygulamalarından özellikle bahsetmekte, yukarıda da ifade edilen yeni birtakım uygulamalarla İngiliz memurların evleri gezererek yardım dağıtımlarından ve halkın konsoloslüğün etrafında toplanmalarından duyulan rahatsızlığı dile getirmektedir. Ayrıca, bu duruma müdahale etmeyen mahalli hükûmete hayret etmekte, ve Avrupa devletlerinin İslam dünyasında bu yollarla sömürge sahibi olmaya çalıştıkları, memleketlerde ihtilaller yaptırdıkları, ticareti genişletmek ve nüfuzlarını artırmakla da muvaffak oldukları yorumunu yapmaktadır. Yazı, İngilizlerin Bağdat eyaletindeki bu tavrını daha da belirgin bir teşhisle izah etmektedir. Buna göre İngilizler, Almanların Bağdat “şimendifer” imtiyazını aldıktan sonra bölgeye müdahalelerini daha da artırmışlardı.

İşte bu noktada gazete mahalli hükûmeti şiddetle eleştirmekte ve “hükûmet-i mahalliye’nin vazifesi vakıf namına dağıtılan bu paranın sureti tesviyesini sağlamak ve bunun tahtında örtülü olan amal-i siyasiyi önlemek ve şedit bir murakabe altında bulundurmak” olduğunu belirterek, “ve illa nedametın müfid olmadığı bir zamanda hükûmetin nedamet edeceğini, bunun icrasında vahim akıbetlerin muhtefi olduğunun yakinen müşahede edildiğini” ifade etmektedir. Gazetede bu makaleden, İngi-

lizlerin para dağıtım işine koyulmasından Iraklıların geniş bir şekilde haberdar oldukları ve bu durumdan son derece rahatsızlık duydukları anlaşılmaktadır. Ayrıca, “müçtehitlerce güya fukaraya dağıtılan para” ve “olan bitenin farkında olmayan İranîler” tarzında kınayıcı “yerellik ve Sünnilik” üslubundan, makalenin Sünni Arapların endişelerini dile getirdiğine, dolayısı ile bu meselenin eyalette etnik ve mezhep ayrılığını körükleyerek gerginliğe yol açtığına hükmetmek mümkündür. Başka bir ifadeyle, Atebat’taki “müçtehitleri istihfaf eden” ve “İranlıları hedefleyen” ifadesi ve “vatanı savunan” üslubuyla bu makale, İngilizlerin Atebat’ta para dağıtımını ile, dolaylı da olsa eyalette arasında etnik ve mezhep, Arap-Farisi, Şii-Sünni kimliklerin ayrışmasına katkıda bulunduğuna işaret etmektedir.

Otoritelerin Dağıtımını Engelleme Çabaları

Kamuoyunun gösterdiği bu tepkinin yanı sıra, BOA’daki evraklardan, Bâb-ı âli’nin de bu meseleyi dikkatle ve sıkı bir takiple ele aldığı anlaşılmaktadır. Kerbela ve Necef’e giden Bağdat’taki İngiltere konsolosunun orada kendi kendine Osmanlı, İranlı ve İngilizlerden oluşan bir komisyon kurarak, bu komisyon marifetiyle para dağıtımına koyulduğu Kerbela mutasarrıflığınca valiye, vali de dâhiliye nazırlığına bildirmiş, Bâbiâli böylece olaya resmen muttali olmuştu. Gayet açık bir şekilde, mutasarrıftan valiye, validen Bâbiâlî’ye ve hatta müçtehitlere kadar ilgili hemen herkesin, İngilizlerin vasiyet akçasını dağıtmalarından son derece rahatsız oldukları arşiv evraklarından anlaşılmaktadır. Fakat, Bâbiâlî bir açmazla karşı karşıya kalmıştı. Vilayetteki bürokrat ve askerlerden gelen yazılar İngilizlerin bu hususta kesinlikle ve ısrarla engellenmesini istemekteydi. Fakat bu taleplerin ulaştığı Bâbiâlî ise, İngiltere ile karşı karşıya kalmamak için daha temkinliydi. “Devletin gavail-i siyâsiye ile muhatap bulunduğu şu sırada böyle bir meselenin tahaddusu -yani İngilizlerin para dağıtmak ve ziyaretçilere kolaylık sağlamak gayesiyle muhtarlar tayininin engellenmesi- İngiltere devletiyle münasebatımızı haleldar edebileceği cihetle...”.

8 Ağustos 1328 tarihli dâhiliye nezaretinden hariciye nezaretine yazılan yazı, otoritelerce bu meselenin kademe kademe nasıl ele alındığını güzel özetlemektedir. Bu yazıya göre, Bâbiâlî yabancı misyon memurları-

nın Osmanlı topraklarında, hayır maksadıyla da olsa para dağıtımlarını doğru bulmamakta, bu işin konsoloslar aracılığı ile ifasını da uygun görmemektedir. Diğer taraftan da Bâbîâlî, “mebalîğ-i mezkûreyi vasiyet edenler İngiltere tabii veya mahmiyesi ve musî lehleri İranî oldukları gibi, para da ecnebi bankasında bulunduğundan, bu işe hükûmet-i seniyyenin iddia-yı hukuk zemininde mudahalesine imkân olmadığı” görüşüyle bir tereddüt geçirmekteydi. Paranın dağıtımı maksadıyla İngilizlerin teşkil edeceği komisyona bir memurun atanması düşünülmüş, fakat bu da işe resmiyet katacağı için yerinde görülmemişti. Bunun yerine, bu komisyona katılmak üzere, “konsolosun ve vilayetin mutabık olduğu bir zatın” tespit edilmesine karar verilmişti. Böylece, üzerinde uzlaşılan bir orta yol bulunmuş, hem İngilizlerin para dağıtma işi murakabe edilecek ve hem de “fukaranın istifadesi” temin edilmiş olacaktı.

Bâbîâlî bu son aşamaya gelene kadar İngilizlerin dağıtımına engel olunması konusunda Bağdat’taki otoritelerin ısrarlı talep ve teklifleri olmuştu. Meselâ, bu tekliflerden biri, fetva almak suretiyle Şii ulemanın desteğine dayanma düşüncesi idi. Nefef kaymakamlığı, konsolosluk tarafından dağıtılan paranın kabulünün caiz olmadığına ve söz konusu paranın Hindistan ulema heyeti tarafından teşkil edilen bir komisyonca dağıtılması gerektiğine dair, ecnebilerin emellerine uymayıp İngilizlerden “bu parayı almayan müçtehitlerden” bir fetva alınmasının ve neşrinin mümkün olduğunu Bâbîâlî’ye iletmişti. Dâhiliye nezareti ise Şii ulemadan fetva alma işinin devlet menfaati açısından uygun olmayacağından, “şu aralık” böyle bir şeyin “ihdasının” münasip görülmediği kanaatindeydi. Fakat, vali Cemali ve Nefef kaymakamı bu konuda ısrarlarını sürdürmüştü. Dağıtım konusunda Atebat’taki bir kısım ulema da rahatsızdı. Kerbela mutasarrıflığı, İngilizlerin dağıtacağı para konusunda bazı müçtehitlerin sadakatinden endişe de duysa, dağıtım inisiyatifinin ellerinden alınmalarından ötürü, bir kısım ulemanın da rahatsız olduğu görülmektedir.

Gerçekten de, İngilizlerin bu teşebbüsünden rahatsız olan Kerbela ve Nefef’te birtakım Şii ulema bulunmaktaydı. Meselâ, Nefef kazasında sakin ve o dönemin en etkili isimlerden olan, “müçtehidin-i İraniyye’den” şeyh Abdullah Mazenderanî, bu duruma itiraz ederek Bağdat İngiliz konsolosuna dilekçeyle müracaatta bulunmuştu. Keza, Kerbela’dan da, para dağıtımı konusunda İngilizlerin engellenmesini isteyen telgraflar gelmek-

teydi. Kerbela ve Necef'teki ulema ve müçtehitler ayrıca, "Makam-ı âlî-i meşihat"e hitaben bir dilekçe yazmışlar, Temmuz 1328 tarihinde Bâbî-âî'ye göndermişlerdi.⁸⁸

Bu dilekçede ulemanın özellikle Newmarch ve Lorimer'in uygulamalarından şikâyetçi olduğu görülmektedir. Bağdat vilayetindeki Necef ve Kerbela'da mücavereten mukim bulunan İranlı büyük müçtehitlerden 13'ünün mühür ve imzalarıyla⁸⁹ meşihat makamına gönderdikleri dilekçede, "Hindistan racelerinden müteveffa Sultan Gazîüddin Haydar" tarafından 1825 tarihinde İngiltere devletine 50 milyon rupi borç verildiği, bu meblağ-ı mezkurun %5 itibarıyla her sene teraküm edecek faizinden 60 bin rupi Necef'te mücavir bulunan müçtehidin-i Şiiyyeye ve diğer 60 bin rupi de Kerbela müçtehidine verilmek ve bu müçtehitler tarafından hiçbir ferdin müdahalesi olmamak şartıyla, lüzum gördükleri muhtaçlara dağıtılmak üzere, sultan Muazzamuddin Haydar ile İngiltere hükûmeti arasında bir de mukavele akd edildiği ifade edilmektedir. Bu mukaveleye göre vasiyet edilen meblağlar, Bağdat konsolosu "Mister Newmarch" zamanında nezaret usulüne dönüştürülmüş ve böylece de Necef ve Kerbela müçtehitleri dağıtımı yapıp, neticeyi konsolosa bildirmeye başlamıştı.

Fakat son zamanlarda Bağdat konsolosluluğuna tayin kılınan Mister Lorimer'le beraber bu kez de, şart-ı vakıf'a ve İngiltere devletiyle vakıf arasındaki anlaşma hükümlerine aykırı şekilde müdahale edilmiş, konsolos, Kerbela müçtehitlerinden Molla Kazım Horasanî'nin vefatına, yani 1330 Muharrem'ine kadar Kerbela müçtehitlerine aid olan büyük meblağın %50'sini konsoloshane namına kesmiş, büyük bir meblağı da kendisine ayırdıktan sonra kalanını da dilediğine dağıtmaya koyulmuştur.

Molla Kazım'ın vefatından sonra da bu kez bizzat Kerbela'ya gelip orada söz konusu paranın dağıtımı için bir komisyon kurup, katipler tayin edip mahalle mahalle gezerek gerek devlet-i âliyye tebaasından, gerek diğer tebaadan fukara-yı ahaliyi kaydetmeğe başlamış ve bu suretle

⁸⁸ 13 Cemaziyelevvel 1331, BOA, DH. İD, 84/12.

⁸⁹ Bunlardan bazılarının isimleri şunlardı: Kerbela'da Muhammed Bâkır el-Musevî el Behbehânî, Muhammed Hüseyin el-Hairî Mazenderanî, Muhammed Hüseyin Kaşanî; Necef'de, Abdullah Mazenderanî, Fethullah Şeriat, Muhammed Ali Hansavî, Seyyid Ebu Turab Hansavî, Cafer Bahru'l-Ulum Tabatabaî, Hasen Cevahirî, Muhammed Bâkır Tabatabaî (13 Cemaziyelevvel 1331, BOA, DH. İD, 84/12).

Kerbela'daki İngiliz konsoloshanesi fukara-yı ahalinin müracaatgahı olmuştur. Necef'e de giderek orada da aynı işi yapmıştır. Müçtehitlerden bu duruma karşı duran veya mukaveleye göre ve teamül olduğu üzere ve şart-ı vâkıf'a uygun olarak, söz konusu parayı almak ve dağıtmak İngiliz konsoloshanesinin değil de, müçtehitlerin vazifesi olduğunu ileri sürenler çıktıysa da, konsolos onların aylığını kesmeye kalkışmıştır. Söz konusu bu büyük meblağ, Bağdat İngiliz konsolosluğuna bir menfaat teminine ve insanların kalbini kazanmaya alet edilmektedir.

Netice olarak, dilekçelerinde müçtehitler, şart-ı vâkıf'a aykırı olan bu müdahalenin ortadan kaldırılması ve "yetmiş seneden fazla bir süredir uygun bir teamülle yürüyen bu muamelenin" eski hâline döndürülmesini ve İngilizlerin bu muameleden men ettirilmelerini talep etmekteydiler. Meşihat makamına gönderilen bu dilekçeyle birlikte, vilayet tarafından Bâbiâli'ye İngilizleri engelleyebileceği düşünülen bir vesika da gönderilmişti. "Münderecatı pek ziyade calib-i dikkat" olan bu vesika, Hindistan zenginlerince gönderilen paranın sarfı ve idaresine dair 64 sene önce (1850) Mirza Ali Nakî Tabatabaî'ye o zamanki İngiliz konsolosu tarafından yazılan ve fotoğrafla çoğaltılmış bir vesikaydı. Bu evrak, İngiliz konsolosunun kendi kendine dağıtım işine mani olacak ve evkaf-ı humayun nezaretinin bu işe müdahalesini imkân tanıyacak bir mahiyette bulunduğundan, tetkik edilmek üzere bakanlığa gönderilmişti. Fakat, dış işleri bakanlığı, vilayetten gönderilen bu evrakın mühim olmadığı kanaatine varmıştı.⁹⁰ Dolayısı ile, para dağıtımını konusunda İngilizleri bu yolla durdurma teşebbüsü de sonuçsuz kalmıştı. Eyaletteki otoriteler, doğrudan müdahale etmek suretiyle de, İngilizlerin komisyon kurma teşebbüslerini engellemeye çalışmışlardı. Söz konusu komisyonun teşkiline vali Cemalî engel olmaya çalışmış, bu engelleme teşebbüsleri, yerine gelen vali Zeki zamanına kadar sürmüştür.⁹¹

Öncelikle, Bağdat valisi Cemalî 1328 tarihli yazısıyla, Bağdat İngiltere konsolosunun, sadaka akçasını Irak'ta İngiliz siyasetine alet etmek

⁹⁰ 13 Cemaziyelevvel 1331, BOA, DH. İD, 84/12.

⁹¹ 26 mart 1329 tarihli vali Zeki tarafından dâhiliye nezaretine yazılan yazıda, Bağdat İngiltere konsolosu her sene Kerbela ve Necef'de dağıtımını mutad olan vasiyet akçası hakkında selefi tarafından ileri sürülen itiraza iştirak edip etmeyeceği konsolostan yazıyla sorulduğu ifade edilmektedir (13 Cemaziyelevvel 1331, BOA, DH.İD, 84/12).

üzere, bu sene dağıtım şeklini değiştirerek, Osmanlı topraklarında Osmanlı ve İranlılardan komisyonlar teşkiliyle kendiliğinden tahkikat ve dağıtımına giriştiğini, tüm bu işlerden Osmanlı memurlarının bigane kalmasını ve bu komisyonda cereyan edenlerden haberdar olmamasını uygun görmediğini Bâbîâlî'ye bildirmişti. Vali Cemalî ayrıca, “şart-ı vâkıf ve teamülü bozarak konsolosları kanalıyla resmen girişimlerde bulunurlarken, Osmanlı memurunun kendi tebaaları hakkında yapılan tahkikata ve para tevziatına bigane durmaları teklifi kadar akıl ve mantığa münafi bir hâl tasavvur edemediğini” ifade etmekteydi. İngilizlerin kuracağı komisyonda Osmanlı devletinin bir memurunun bulunmasının da, bu iş etrafındaki mahzurları bütünüyle ortadan kaldırmadığı kanaatini ifade etmekteydi. Vali bu noktada bir yol önermektedir. Kurulacak olan komisyon, Kerbela ve Necef'te mutasarrıf ve kaymakamın başkanlığında, Osmanlı hükûmetinin kurduğu Osmanlı ve İranlı ulemadan oluşan bir komisyon olmalıydı. İngiliz konsolosunun da katılımıyla söz konusu para bu komisyonca dağıtılabilirdi. Aksi hâlde, Vali'ye göre, Osmanlı hükûmetinin bu duruma katıyetle karşı durması gerekmektedir.

Vali aynı zamanda yazılarıyla, önemsedığı bu meseleye bakanlığın ehemmiyet göstermediği, bu konuda hiçbir emr ve talimat gelmediği, hükûmetin tüm uyarıları dikkate almadığı serzenişinde bulunmaktaydı. Ona göre hükûmet, para dağıtımını tali derecede görmekteydi. Vali, hükûmetin “parayı vasiyet eden İngiliz tebaasından bir Hintli olup, bu paranın şart-ı vâkıf'a tevfikân 'Zeyd veya Amr'a verilmesi' hakkında müdahaleye imkân görmeyen” politikasını da eleştirmekteydi. Bağdat valisinin, komisyon teşkilini önlemeye çalışırken başvurdukları yollardan biri de, komisyon üyelerine baskı yapmaktı. İngiliz konsolosunun kurduğu komisyon, biri Osmanlı ve diğeri de İranlı olmak üzere 12 kişiden meydana gelmişti. Bu şahıslara, söz konusu komisyona devam etmemeleri konusunda uyarı tebligatı yapılmıştı.

Mahalli hükûmet marifetiyle Osmanlılara, ve İran konsolosu vasıtasıyla da İranlılara, nasihatlerde bulunulmuş ve tebligatlar yapılmıştı. Komisyon üyelerinin bir kısmı istifaya zorlanmış, matbuata pişmanlıklarını ifade eden ilanlar verdirilmişti. Vali, İngiliz konsolosu ile de görüşerek, bundan sonra teşkil edilecek komisyonlara aza sıfatıyla Osmanlı tebaasından kimsenin alınmamasını ve sadaka akçasından Osmanlı fukarasına

dağıtılması hâlinde, gerek defterlerin tanzimi ve gerek dağıtım için resmi memurlara müracaat etmelerini istemişti. Vali, İngiliz konsolosunun kurduğu komisyondaki Osmanlı aza Hakımzade Seyyid Hüseyin Efendiyi davet ederek, izin almaksızın bir ecnebinin başkanlığındaki bir komisyona katılmasından dolayı hükûmetin teessüfünü bildirmişti. Komisyona devam ederse, Kerbela’da ve hatta vilayette tutulmayacağı, şiddetli şekilde tedbirlere müracaat edileceği kendisine bildirilmişti. Hâkimzade’ye, bu komisyondan istifa edeceğini konsolosa bildirmesi hâlinde, cezadan kurtulabileceği söylendi. Ayrıca, kendisinden Bağdat’taki gazetelerde, her ne kadar böyle bir komisyonda yer almışsa da, bilahare vicdanen rahatsız olduğu şeklinde bir tezkibname göndermesi istenmişti.

Aynı işlemin İran konsolosu vasıtasıyla, İranlı aza tarafından da yerine getirilmesine çalışılmıştı. Osmanlı memurlarına da, İngilizlerin tahkikat talebinde bulunup da, buna muvafakat etmeleri hâlinde, cezalandırılacakları bildirilmişti. Bu durumdan mahalle muhtarları da haberdar edilmişlerdi. Polis marifetiyle gönderilen tebligatta, Nefes mahalle muhtarlarından, hükûmetin talimat ve izni alınmadan, doğrudan doğruya gerek konsolos ve gerek bu komisyon namına asla tahkikata girişmemeleri, yardım dağıtımı konusunda hükûmete müracaat etmeleri, Kerbela’daki ulema, fukara ve zenginlerden, her kim İngiltere konsolosluğundan dağıtılacak yardımı doğrudan doğruya kabul ederse, “vatan haini” telakki edilerek, hükûmetçe haklarında o yolda muamele edileceğinin duyurulması istendi. Nefes’te bulunan Osmanlı ulema, müçtehit ve talebesinden uygun görülenler çağırılarak, konsolos tarafından dağıtılacak yardımı kabul ederlerse “Osmanlılık şerefine ve hükûmet-i Osmaniyye’ye leke sürmüş” olacakları kendilerine “kati ve sert bir lisan ile” bildirildi.

Şüphesiz valinin, İngilizler tarafından dağıtılacak para konusundaki endişesi Atebat’taki ulemanın İran ile bağlantısından ileri gelmekteydi. Vali, bu hususa dikkat çekmekte, bir-iki Osmanlı hariç, Kerbela ve Nefes’teki ulema ve talebenin ekserisinin İranlı olduğunu, İngiliz tebaasından Hintlilerin, İranlılara kıyasla çok az bulunduğunu bildirmektedir; “Dağıtılacak para bayağı bir yekûn teşkil etmektedir. Küçük bir menfaat karşılığı, değil Osmanlıyı, tüm İran’ı satacak İranlı müçtehitler böyle bir fırsatı kaçırmak istemezler. Evvelen olduğu gibi bu defa da iştirak edeceklerdir”. Neticede, eyaletteki otoritelerin tüm bu çabalarına karşın, Bâ-

biâlî, hariciye nezaretinin görüşüne dayanarak, Atebat'taki müçtehitlere dağıtılması gereken paranın İngiltere bankasına terk edildiği, vasiyet edenlerin de İngiltere tebaası, ya da mahmisi ve vasiyet edilenlerin de İranlı olduğunu, dolayısı ile, hükûmet-i seniyyenin hukuk zemininde bu duruma müdahalesine pek imkân olmadığını vilayete bildirmişti.⁹² Böylece İngilizler üzerindeki baskı kalkmış oldu ve vasiyet akçasının dağıtımı konusunda elleri daha da güçlendi.

Sonuç

Hindistan'dan Atebat'a yapılan teberruların büyüklüğü (yıllık 13.000 lira) ve sürekliliği gerçekten çarpıcıdır. Her yıl gelen bu miktarın, 1886 yılı itibarıyla Bağdat eyaletindeki vakıflardan elde edilen gelirlerin (yaklaşık 12.000.000 kuruş, yani, 120.000 lira⁹³) yüzde ondan fazlasına tekabül etmesi oldukça dikkat çekicidir. Neticede de kaçınılmaz olarak, bu büyük teberrunun, başta Şii topluluk üzerinde olmak üzere, bizzat eyaletin yapısına derin tesirleri olmuştu. Şöyle ki, Atebat'a verilen maddi destek, özellikle Hindistan'dan gelen teberrular, Bağdat eyaletinde şia'nın daha da yayılmasında önemli katkıda bulunmuş olmalıdır. Çünkü, bu sayede meselâ medrese kurabiliyor, bunları finanse edebiliyor ve buradan yetişen / yetişmekte olan talebeleri vasıtasıyla da yerleşim merkezlerinin etrafındaki Arap aşiretlere ulaşabiliyorlardı. Aslında bu husus, Bağdat'taki otoritelerin dikkatlerinden kaçmamıştı. Zamanın en kıdemli müçtehidi olan ve bu vasfı ile "tütün imtiyazı" konusunda Şah'a karşı 1891 yılında İran'daki halkı ayağa kaldıran Mirza Hasan-ı Şirazî (ö. 1895), 1880'ler itibarıyla nüfusunun tamamı Sünni olan Samarra'ya yerleşmiş ve burada Hindistan'dan gelen teberrularla "halkın zihinlerini bulandıran" faaliyetlere koyulmuştu. Otoriteler bu durumdan duydukları rahatsızlıklarını Babıali'ye bildirmişlerdi. Aynı dönemde Bağdat'taki otoriteler ve Babıali ise Şii propagandaya karşı Samarra'da bir Sünni medrese inşası ve bir müderris için tahsisat ayırmakta güçlük çekiyorlardı.⁹⁴ Tam da bu noktada, Şii müçtehitlerin bir avantajına işaret etmek gerekir; "müçtehitler, Osmanlı

⁹² 13 Cemaziyelevvel 1331, BOA, DH. İD, 84/12.

⁹³ 6 Eylül 1303, BOA, Evkaf Nezareti (EV.d), 1/1/26113.

⁹⁴ 9 Cemaziyelahir 1310, BOA, Y. MTV, 73/71.

otoritelerinin içinde boğulup kaldıkları uzun bürokratik yazışmalarla kayıtlı olmayıp, ellerindeki büyük maddi imkânları diledikleri şekilde ve süratle kullanabiliyorlardı.”

Her ne kadar ulema arasında rekabeti ve sürtüşmeyi teşvik etmiş olsa da, şüphesiz bu büyük teberruların ulemanın toplum içerisinde zaten var olan kişisel itibarını ve gücünü daha da artırmış olmalıdır. Bundan da önemlisi bu teberruların isnaaşeriyye’ye has bir kurum olan merceyyet müessesesine yaptığı katkıdır. Çünkü bu büyük ve sürekli maddi destekle merce-i taklit kurumunun itibar ve gücü çok daha artmakta, merce-i taklit konumundaki müçtehit yürüttüğü medresesi ve yetiştirdiği talebeleri için önemli bir kaynak temin etmekteydi. Bu sayede merce-i taklit olan kıdemli müçtehit, yetiştirdiği talebelerle, ait olduğu ekolde daha etkin hâle gelebiliyordu.

Diğer taraftan, teberruların giderek ahbarilerden ziyade usûlî ekole mensup müçtehitlere kayması, bu rekabette usulilere önemli bir üstünlük sağlamaktaydı. Bu nedenle, teberruların Şii kurum ve düşünce ekolleri üzerinde de dolaylı, fakat önemli bir tesirinin olduğunu söyleyebiliriz.

Teberrunun dağıtımını işine İngilizlerin müdahalesi ise meseleyi başka bir boyuta taşımıştı. Muhtemelen İngilizler (Hindistan’da yerel yöneticiler üzerindeki müdahaleleri ve aşağılayıcı davranışlarını hesaba kattığımızda) bu teberrunun dağıtımına müdahale etmekte daha baştan beri istekliydiler. Osmanlı otoritesinin 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarına doğru gittikçe zayıflamış olması, İngilizlerin bu arzularına imkân tanımıştı. Hem Bağdat’taki otoriteler ve hem de Babiali, İngilizlerin dağıtımının kendi itibarlarını zedelediği gibi, eyalette huzursuzluğa da sebep olduğunun farkındaydılar. Fakat, evraklar, otoritelerin bu durumu kabullemekten başka yapacak pek bir şeylerinin kalmadığını göstermektedir.

Diğer taraftan, İngilizlerin bu müdahalesi eyalet içerisindeki sosyal dokuya da tesir etmişti. Hatta, bu müdahalenin, eyaleti değişime zorlayan unsurlardan biri hâline geldiğini söylemek mümkündür. Çünkü, (yerel gazetelerden ve resmi yazılardan anlaşıldığı kadarıyla) İngilizlerin elinden bu parayı kabul eden “iranîler”, otoritelerce “hain-i vatan” olarak değerlendirilmeye başlanmıştı. Dolayısı ile, teberruların eyalette bir milli kimliğin oluşmasına, Şii-sünni çekişmesinin derinleşmesine katkısının olduğu söylenebilir. Dağıtım işine İngilizlerin müdahalesine sadece eyalet-

ten ve Babıali'den değil, Ruslardan da tepki gelmesi ilginçtir. Bu büyük miktarı İngilizlerin kendi menfaatleri için sarf etmeleri karşısında Rusların da pay istemeleri dikkat çekicidir. Hayır için düşünülmüş bu paraların bölgede öteden beri süregelen İngiliz-Rus rekabetini tahrik ettiği, eyalete bir de Rusların müdahale etmesine zemin hazırladığı anlaşılmaktadır. 19. yüzyılın birinci yarısında başlayıp kesintisiz bir şekilde yirminci yüzyılın birinci yarısına kadar devam eden “vasiyet akçası” ve eyalette sebep olduğu gelişmeler göstermektedir ki, Atebatın (Necf, Kerbela, Kazımiyye ve Samarra'nın) etki alanı Irak, ya da, İranla sınırlı olmayıp, Hindistan'a kadar uzanan geniş bir coğrafyadır.

Ek

Bağdat valisi hastahane teklifini daha elle tutulur hâle getirmek maksadıyla Atebat'a vakfedilmiş bu hediyelerin her birine bir değer biçerek Bâbîâlî'ye bildirmişti. Buna göre, türbelerde, 90.000 liradan fazla bir kıymette mücevherat, altın, gümüş, şal, halı, vesaire mahfuz bulunmaktadır.

Vali, bundan başka İmam Ali'nin türbesinde ise, Atebat-ı aliyat'ı ziyaret etmiş olan Nasıruddin Şah'a mahsus olarak son defa Midhat Paşa zamanında açılmış ve o tarihten beri kapalı bulunan bir-iki yüz senelik diğer bir hazinenin daha mevcut bulunduğunu da ilâve etmektedir. Vali bu hazinenin 40-50 seneden beri hiçbir şekilde teftiş edilmediğini, ayrıca hiçbir kimseye faydası olmaksızın metfun kalmasının sakıncalı olduğunu kanaatinde dir.

Vali, Hazreti Ali'nin türbesindeki bu hediyelerin toplam değerinin 300.000 liradan fazla olacağını belirterek, mahfuz hediyelerin darsaadetten gönderilecek bir komisyonun nezaret ve iştirakiyle birer birer elden çıkarılması gerektiği kanaatini bildirir. Böylece, “eşya-yı nefisenin telef ve sirkatten” muhafaza edileceği gibi, elde edilen gelirle Necef ve Kerbela'da muntazam mektep ve hastahaneler kurulması hâlinde “ervah-ı mübareke-i muşarun ileyhim” bir kat daha memnun kalacaktır. Üstelik, bu şekilde “evlad-ı memleket” eğitim nimeti ile aydınlanabilecektir. Kurulacak hastahane ile, aylarca mesafelerden ziyaret maksadıyla oralara kadar gelerek ve hava değişikliği ve yolculuk meşakkatlerinden bitap düşerek hiçbir iltica bulamamasından ve layıkıyla bakılamamasından dolayı helak olan binlerce fukara ziyaretçinin hayatları muhafaza edilebilecekti. Vali arz ettiği bu hususun incelenerek gereğinin bir an evvel bildirilmesini talep etmektedir. ¹ Daha evvelden de 1857 yılında Necef ve Kerbela'daki bu kıymetli hazinelerin sayımı yapılmış, Bağdat evkafı memuru ² Osman Bey tarafından üç parça defter hâlinde Babıalî'ye gönderilmişti. Valinin 12 Şubat 1326 tarihi itibarıyla Bâbîâlî'ye gönderdiği Atebat'taki hediyelere ilişkin deftere göre bu hediyelerin değeri şöyleydi:

¹ 14 Zilkade 1275, BOA, İ. DH. 434/28727.

² 26 Rebiülevvel 1329, BOA, Sadaret Mühimme Kalemi (A. MKT. MHM), 735/25.

Necef'te İmam Ali türbesinde bulunan teberrukat

<i>Teberrunun çeşidi</i>	<i>Değeri (kuruş)</i>
854 kırat elmas	461.975
1.546 kırat yakut	198.102
1.530 kırat zümrüt	563.810
625 kırat lal	554.012
352 adet firuze	2.168
988 miskal inci	173.690
19.980 miskal altın	1.505.581
304.086 miskal gümüş	1.236.381 20
halı ve perde kilim	129.634
saat	2.000
silah	200
jerya (?) v.s.	2.500
zebercet	1.110
demir ve rahle v.s.	35.680
perde, örtü ve mefruşat	197.665
Şamadan	49.839
YEKÛN	5.113.912

Kerbela'da İmam Hüseyin türbesinde bulunan teberrukat

<i>Teberru çeşidi</i>	<i>Değeri (kuruş)</i>
244 kırat elmas	82.050
2.622 kırat yakut	19.513 20
169 kırat zümrüt	4356 20
218 kırat lal	8.785
761 adet firuze	2.075
402 miskal inci	46.368
5.238 miskal altın	556.172
244.300 miskal gümüş	1.581.386
adi taş vs	906
nehas	17.877 20
pirinç	1.157 20
halı perde ve kilim	307.356 20
saat	19.465
silah	6.590
jerya (?) v.s.	38.376 20
YEKÛN	2.692.435

Kerbela'da İmam Abbas türbesinde bulunan teberrukat

<i>Teberrunun çeşidi</i>	<i>Değeri (kuruş)</i>
42 kırat elmas bahası	13.987 10
22 kırat yakut	660
92 kırat zümrüt	530
3 kırat lal	76
78 adet firuze	33 20
448 miskal inci	40.577
2.288 miskal altın	171.868 30
262.858 miskal gümüş	988.161 10
adi taş vs	7.842
nehas	370
halı ve perde kilim	59.510 20
saat	4.098
silah	62.415
jerya (?) v.s.	4.490
perde ve örtü ve mefruşat	47.116
pirinç ve yaldızlı şamadan	24.702
şal	1.000
çadır	12.000
alem	6.100
YEKÛN	1.445.537

Bu üç türbedeki toplam adet, icmal ve yekûn rakamları;

<i>Teberru çeşidi</i>	<i>Değeri (kuruş)</i>
1.141 kırat elmas	558.012 10
18.262 kırat yakut	218.275 20
1.708 kırat zümrüt	568.701 20
846 kırat lal	562.873
1.191 adet firuze	4.276 20
1.640 miskal inci	260.635
27.506 miskal altın	2.233.621 30
911.240 miskal gümüş	3.805.928 30
adi taş vs.	8.748
nehas	18.247 20
pirinç	1.157 20
halı perde ve kilim	496.501
saat	25.563
silah	69.205

jerya (?) v.s.	45.366 20
zeberced	1.110
demir ve rahle v.s.	35.680
perde ve örtü ve mefruşat	244.341
pirinç ve yaldızlı şamadan	74.541
şal	1.000
çadır	12.000
alem	6.100
YEKÛN	9.251.884

Valinin bu teklifi 24 Mart 1327 tarihi itibarıyla İstanbul'da etraflıca müzakere edildikten sonra, işin gizli ve güvenilir kişilerle yürütülmesi, başta Şii ulema olmak üzere, ilgili kişilerin görüşlerinin alınarak bunların ikna edilmesi gerektiğini, ulemeden fetva temin edildikten sonra bu konuyla ilgili olarak resmi müracaatta bulunmalarının sağlanması ve bu resmi müracaat üzerine işlemlerin yürütülmesi ve meselenin Bâbıâli'ye intikal ettirilmesi gerektiğine ve türbelerdeki hediyelerin büyük bir kısmının Hindistan ve İran ahali tarafından bağışlandığı için mektep inşası yerine hastahane yapılmasının daha uygun olacağı, hatta yeterli gelir temin edilmesi hâlinde başka bir mahalde ikinci bir hastahanenin daha yaptırılmasının yerinde olacağı kanaatine varmıştı.³

“FINANCIAL AIDS SENT TO ATEBAT FROM INDIA IN THE 19TH CENTURY:
WAS IT (“PÛL-I HİNDÎ” OR “INDIAN MONEY”) FOR HELP OR POLITICS?”

Abstract

The followers of Imamiyya Shia, as a reflection of their respect, visited atabats, sent valuable gifts and bequeathed large amount of money to them for centuries. From 19th century to mid-20th century, a large amount of money was bequeathed by Indian nobles and regularly sent from India to mujtahids in atabats. This money, in the long term, had some effect on the province of Bağhdad. The money known in the province as “pûl-i hindî” (Indian money), contributed to strengthening the institutions of shia there. Besides, British involvement and intervention from the second half of the 19th century in the distribution of the money caused disturbances in the province. Towards the end of the century, the money meant to be a charity at the beginning, became an instrument of political manoeuvres of the British in the area. The fact that distribution of the money by the British could not be prevented by the authorities, eventually helped to deepen the ethnic and sectarian tensions and divisions in the province.

Keywords

Shia, Atabats, India, bequest, Bağhdad province, British, pûl-i hindî, Indian money.

³ 26 Rebiülevvel 1329, BOA, A. MKT. MHM, 735/25.